

Yksi mieli, yksi kieli

Pohjoissaamen kirjakielen yhtenäistyminen

SAMULI AIKIO

Taustaa

Kysymys saamen kielen kirjoittamisesta oli minun ikäpolveni saamelaisille 1940-luvulta lähtien kuuma. Niin kauan kuin saatoimme muistaa, siitä oli väitelty ja torailtu; oli puolusteltu tai moitittu milloin mitäkin kirjoitustapaa. Kinasteluun oli aikoja sitten väsytty, mutta jonkinlaisesta luonnon pakosta se vain jatkui, ikään kuin todistukseksi sille, ettei ollut tarkoitukseen päästä minnekään. Monet olivat luopuneet syvimmästä toiveestaan, että yhteinen ratkaisu vielä löytyisi, mutta samalla siitäkin toivosta, että kieli ylipäänsä eläisi. Ei ollut kuviteltavissa, että pieni kieli nyky maailmassa selviäisi ilman julkista kirjallista toimintaa, ja siihen taas tarvittiin laajaa perustaa. Pirstominen eri kirjoitustapoihin ja kirjakieliin oli vaarallista, sillä se heikensi kielen elinvoimaa. Yhtenäistämistoiveista ei voitu kokonaan luopua niin kauan kuin oli halua itse kielen säilyttämiseen.

Tämäntapainen oli koko se ideologinen lähtökohta, josta pohjoissaamen kirjakielen nykyiseen yhtenäisyyteen johtanut ponnistelu sai alkunsa. Yhtenäisyys oli välttämätöntä kielen jatkuvuudelle ja kehittymiselle. Totta kai oli muitakin yhtä välttämättömiä tai jopa tärkeämpiä ehtoja, kuten kielen käyttäminen sinänsä, sen yhteiskunnallisen aseman turvaaminen, sen aktiivi opetus eli käyttö kouluissa samoin kuin aktiivi käyttö tiedotus- ja palvelutoiminnassa (vrt. Sammallahti 1981: 199–200). Mutta kaikkea ei voinut saada yhtä aikaa, ja osaa tavoitteista oli todella vaikea saavuttaa. Esimerkiksi kielen juridisen aseman lujittaminen ei ollut meidän omassa vallassamme: siihen päästäkseen saattoi vain ryhtyä pitkäaikaiseen mielipiteiden muokkaukseen valtioissa, joissa saamelaisia oli muutama promille väestä. Sitä paitsi eri osatavoitteiden toteutumisella saattoi olla keskinäinen yhteytensä. Oli tartuttava niihin, jotka olivat toteutettavissa, ja luotettava siihen, että kehitys toisaalla toimisi muidenkin hyväksi.

Kuinka hyvin strategia onnistui, osoittaa se, että nyt – lähes vuosikymmenen kuluttua yhteisen ortografian toteutumisesta – valmistellaan sekä Norjassa että Suomessa lakia saamen kielen käytöstä lähellä vallan ylimpiä portaita. Norjassa lakiesitys on jo menossa suurkärjäkäsitteeseen, eikä ainakaan toistaiseksi mikään viittaa sen kaatumiseen. Suomessa taas saamelaisvaltuuskunta on laatinut yhdessä oikeusministeriön edustajien kanssa luonnoksen, joka jätetään oikeusministeriön käsiteltäväksi. Se perustuu paljon enemmän kuin Norjan saamelaiskulttuurikomiteassa syntynyt esitys sovitte-luratkaisuun, mutta sen kohtaloa ja kohtelua on toistaiseksi vaikea ruveta ennustamaan. Aloitteita on kyllä tehty aiemminkin, mm. saamelaiskonferensseissa ja vuoden 1973 saamelaiskomiteassa, mutta ennen ei ole oltu valmiita asian vastuulliseen käsitteeseen.

Keskeinen merkitys yhtenäistämisyrittämissä oli koululla. Pitkän ja siukkaan taistelun jälkeen saame oli 1960-luvun loppuun mennessä raivannut tiensä takaisin kouluun, niin että kieli alkoi saada sekä oppiaineen että opetuskielen asemaa. Norjassa siirryttiin vuosikymmenen loppupuolella jopa täysin saamenkielisiin linjoihin; Suomessa poistettiin kansakoululaista pahamaineinen sana »suullista», niin että voitiin ruveta antamaan myös kirjallista saamen(kielistä) opetusta. Opettaja- ja materiaalipula oli kaikkialla valtava. Pohjoismaisissa neuvonpidoissa huomattiin ratkaisuksi, että oli kenties mahdollista käyttää yhteisiä oppivälineitä ja järjestää yhteistä tuotantoa, ehkä myös opettajanvaihtoa ja -koulutusta. Mutta kirjoitustapa piti ensin saada yhteiseksi.

Kaiken taustalla oli uusi pohjoismainen yhteistyö. Sen suojiin mahtui myös saamelaisten ikimuistoinen yhteydenpito yli rajojen. Vuodesta 1953 lähtien järjestettiin pohjoismaisia saamelaiskonferensseja, ja niistä toisessa, Kaarasjoella 1956, perustettiin Pohjoismaiden saamelaisneuvosto. Sen piirissä huolehdittiin myös kieliasioista: 1960-luvulla toimi kulttuurisanatoimikunta, ja 1971 saatiin perustetuksi Pohjoismainen saamen kielen lautakunta (Sámi Giellalávdegoddi).

Vanhempaa historiaa

Kirjakielenä saame on melko vanha, ainakin jos ikää vertaa tuotetun kirjallisuuden määrään. Jo Juhana III vaati 1570-luvulla, että Lappiin olisi lähetettävä saamentaitoisia pappeja; hänen veljensä Kaarle IX otatti 1606 pakollista useita saamelaisnuorukaisia koulutettavaksi opetus- ja kirkollistehtäviin, ja tämän poika Kustaa II Aadolf puolestaan käski 1610-luvulla perustaa koulun saamelaisille ja laatia sitä varten saamenkielisiä oppikirjoja. Piitimen pirkkalaissyntyisen kirkkoherran Niilo Antinpojan tehtäväksi ja kunniaksi

tuli kuninkaan käskyn täyttämisen: hän sekä piti koulua että julkaisi pari kirjasta saamen kielellä (1617–19). Koulun osalta päästiin parempiin tuloksiin 1632 perustetun Skytten lapinkoulun kautta, josta lähti opintielle useita lapinpappeja. Kirjallisella alalla taas oli vailla vertaa Johannes Tornæuksen yli 1000-sivuinen *Manuale lapponicum* vuodelta 1648, joka sekin syntyi hallituksen käskystä, melkein vastoin kääntäjänsä tahtoa. (Mm. Nordberg 1973: 11, 29, 55–60, 77, 353.)

Sittemmin kirjakielen kehitys oli puuskittaista, niin että välillä kului pitkiä aikoja ilman mainittavia tuloksia. Ruotsissa julkaistiin alkuvaiheessa 1619–69 kymmenkunta saamelaista kirjaa, mutta sen jälkeen ei ilmestynyt kuuteenkymmeneen vuoteen ainoakaan. Samoin norjansaamelaisia kirjoja tuli ensin tusinan verran v. 1728–76, mutta uusi aloitus siirtyi aina vuoteen 1821. Suomessa julkaisutoiminta alkoi 1825, mutta se oli katkonaista Lapin Sivistysseuran ja sen kustantaman Saamelasin perustamiseen saakka (1932, 1934). Pisin katko osui viime vuosisadan loppuun, mutta senkin jälkeen oli hiljaisia kausia Pedar Jalvin esiintymisen (1915) molemmin puolin.

Kaikkiaan viime vuosisadan loppuun mennessä oli ilmestynyt nelisensataa saamenkielistä julkaisua. Lähes 300 vuotta saamenkielinen kirjallisuus oli pelkkää hengellistä käännöskirjallisuutta, aapis- ja hartauskirjasia, kalentereita ja kuulutuksia, näitäkin vasta esivallan ehdittyä täyteen voimaansa Lappissa 1800-luvulla. Oliko kirjasia aina edes tarkoitettu saamelaisten käyttöön? Enontekiön kappalainen Olaus Sirma, Herr Vuolevi, jonka joikutekstit levisivät onnekaasti maailmankirjallisuuteen, aneli 1688 valtakunnankanslerin kautta kuningashuoneelta julkaisuvaroja eräille käännöksilleen ja mainitsi samalla, ettei Tornæuksen *Manuale* ollut juuri lainkaan levitetty Lappiin. Piispa Georg Wallin panttasi 1700-luvun alussa Uuden testamentin eteläsaamelaista käännöstä ja julkaisi siitä vain osia näytteeksi tieteelliselle maailmalle. Herr Vuolevin käännökset hautautuivat byrokratian sokkeloihin eikä uusi käsikirjoitus v. 1716 päässyt pitemmälle. Vasta 200 vuotta myöhemmin se ilmestyi eräässä tieteellisessä aikakauskirjassa (Wiklund 1913), mutta tavalliselle saamelaiselle se on yhä tavoittamaton. — Ja kumminkin, sanoo Erkki Itkonen (1940: 339), »tämä kirjanen olisi sekä kielensä että ortografiansa puolesta ollut parhaita senaikaisista lapinkielisistä julkaisuista».

Saamenkielinen kirjallisuus palveli menneinä vuosisatoina yleensä enemmän vallanpitäjien kuin saamelaisten etuja, ja myös kirjallisuuden vaiheet olivat sen mukaiset. Silti tähän historiaan mahtui paljon pyyteetöntä ja uhrautuvaa työtä, joka oli ajoin taitavaa ja edistyksellistä. Tornæuksen, Sirman ja Morten Lundin (1728) kautta sai alkunsa pohjoissaamen eli ns. norjanlapin kehityslinja, Lyckselen lapinkoulusta taas Olaus Stephani Graanin kautta etelälapin kirjakieli, jonka kehittäjänä tuli tunnetuksi Petrus

Fjellström (kielioppi ja sanakirja 1738). Jo varhain todettiin, etteivät nämä kielimuodot olleet yhdistettävissä (mm. saamelaisyyntyinen maaherra Johan Graan 1650-luvulla). Fjellströmin kehitelmä oli jo itsessään niin rohkeasti yhdistetty, että se päättyi keinotekoisien rajoille.

Pohjoissaamen kehittyminen kirjakieleksi

Norjanlapin alalla vaikuttivat eniten Knud Leem 1700-luvulla sekä Rasmus Rask, N. V. Stockfleth ja J. A. Friis 1800-luvulla. He saattoivat nojata melko yhtenäiseen ruijansaamelaiseen murteistoon. Oman lisänsä kielimuotoon toi Suomen puolella 1820-luvulta lähtien harjoitettu julkaisutoiminta; Ruotsin etäisempiin tornionsaamen murteisiin perustuva »kotalappi» taas pyrki erkautumaan omaksi kielimuodokseen ja liittymään luulajansaameen. L. L. Læstadius käytti sitä omaperäisissä hartauskirjoituksissaan 1830- ja 1840-luvuilla ja teki siitä hyvin suositun. Onnellisempien tähtien alla se olisi voinut toimia siltana pohjois- ja luulajansaamen välillä.

Suomalaisen Henrik Gananderin (kielioppi 1743) ohella Leem oli ensimmäinen »norjanlappiin» laajemmin perehtynyt tutkija. Hän julkaisi sekä kielioopin (1748) että kaksi mittavaa sanakirjaa (1756 ja 1768–81). Hänen käyttämänsä kirjoitustapa perustui pääasiassa tanskan ortografiaan, mukana hieman epäsäännöllisesti eräitä lisämerkkejä. Suuressa sanakirjassaan »Lexicon lapponicum bipartitum» Leem erotti spirantit *g*, *đ*, *t* joskus heittomerkillä vastaavista klusiileista. Sibilanttien ja affrikaattojen merkintä sen sijaan jäi horjuvaksi ja sekavaksi. Vasta Castrén keksi ruveta käyttämään Leemin tuomaa heittomerkkiä näiden ja eräiden muiden äänteiden yleistunnuksena (*s'* = š, *c'* = č; *z'* = ž jne.) Mutta tuolloin sillä oli merkitystä enää Andelinin julkaisutoimille, koska Stockfleth ennätti omaksua ja tehdä tunnetuiksi Raskin varovasti esittelemät »slaavilaiset kirjaimet» *c:n*, *č:n*, *š:n* ja *z:n* ja *ž:n*. Niistä tuli Friisin kirjakielen kautta niin perisaamelaisia, että jopa niiden mukailu tulkittiin usein pyhäinhäväistykseksi.

Ennen kuin Rask oli saattanut »lapin konsonanttien merkinnän järjestyseen», kuten Stockfleth asian ilmaisi, tuotti saamen vivahteikkaan konsonantiston merkintä todella suuria vaikeuksia. Yhtäältä kaipasivat ilmausta vastamainitut spirantit ja *ŋ* (joka esiintyy myös yksinäiskonsonanttina ja konsonanttiyhtymissä), toisaalta oli kokonainen sarja sibilantteja ja affrikaattoja, myös erilaisissa konsonanttiyhtymissä. Inarinsaamessa oli vielä puolisoinnilliset sibilantit. Lisäksi oli liudentuneita konsonantteja, joista *dj* (ainakin eräissä nykymurteissa) tulee ääntämykseltään lähelle puolisoinnillista media-affrikaattaa. Niinpä järjestyksen luominen ei onnistunut esim. Jaakko Fellmanille, Suomen puolen saamenkielisen julkaisutoimen aloittajalle. A. J.

Sjögren kiinnitti juuri siihen huomiota arvostellessaan Fellmanin ensi tuot-
teita Åbo Tidningissä 1826. Hän piti virheenä uusien kirjainyhdistelmien
omaksumista »suhuässän» /š/ merkiksi ja huomautti muun ohella, että /tš/
(= nykyinen č) oli saanut Fellmanilla kymmenen erilaista merkintää: *dtš, ti,*
ts, tsch, tsj, tzh, tzi, tzj, zhi ja *zi*. Anders Andelin, joka vuosina 1858–63
julkaisi runsaasti saamenkielisiä oppi- ja hartauskirjoja olematta sen enem-
pää luontaisesti kuin koulutukseltaan kielimies, vältti vaaran omaksumalla
täydelleen Castrénin johdonmukaisen aksenttijärjestelmän.

Seuraava järjestyksen luoja pohjoissaamen eli norjanlapin äännemaailman
kirjaanviennissä oli Konrad Nielsen. Raskin–Stockflethin järjestelmään ei
näet tullut ajan kuluessa oikeastaan muita olennaisia muutoksia kuin että
sitä ruvettiin vähitellen kutsumaan »friisiläiseksi», koska J. A. Friis omaksui
sen ja teki sitä tunnetuksi kieliopissaan, suuressa sanakirjassaan (1887) ja
kymmenissä julkaisuissaan ja toimitteissaan. Vasta Konrad Nielsen otti ylei-
seen käyttöön Raskin kehittämän »tumman a:n» merkin *â*, jota Stockfleth ei
ollut hyväksynyt arsenaaliinsa. Tärkeintä oli kuitenkin, että Nielsen pystyi
aukottomasti sekä kuvaamaan että merkitsemään kielen monimutkaisen as-
tevaihtelujärjestelmän »ylipidennyksineen» kaikkineen. Alkuperäisten pitkien
vartalokonsonanttien vahvan asteen merkiksi hän otti Qvigstad'n omaksu-
man apostrofin ja käytti sitä menestyksekkäästi sekä oppi- että sanakirjas-
saan (1926–29 ja 1932–62, uudet painokset 1979), jotka ovat edelleenkin
kielen ohittamattomia vakioteoksia. Rivin ylälaitaan sijoittuvana lyhyenä
pystyviivana tämä »pidennysmerkki» (saameksi yl. *deattamearka* »paino-
merkki») on sittemmin tullut tutuksi myös ns. Bergslandin–Ruongin kirjoi-
tustavassa ja monien muidenkin murteiden teksti- ja hakusanasovelluksissa.

Ortografisia eriytymiä

Nielsenin etevän kielenkuvauksen tultua yleisesti tunnetuksi ei harrastelijoi-
den enää tarvinnut tuskailla omin voimin kielen rakenteen kimpussa. Myös
kirjoitustavan suunnittelu oli sen jälkeen periaatteessa ja teknisesti vain me-
kaanista sovellusta. Käytännössä tosin syntyi ristiriitoja ja vaikeuksia var-
sinkin niistä vakiintuneista tottumuksista ja käytänteistä, joita oli kehkeyty-
nyt toisaalta saamen kielen oman »friisiläisen» historian kuluessa, toisaalta
maiden pääkielissä; näiden käytänteitä pidettiin usein itsestään selvinä.

Fellmanin ja Andelinin toiminta oli tavallaan Leemin perinteen myöhäs-
tynyttä jatkoa. Muilta osin julkaisutoiminta Suomessakin liittyi Friisin pe-
rintöön, vaikka poikkesi siitä jo varhain eräissä avainkohdissa. Vuosisadan
vaihteen jälkeen noudatti Utsjoen kirkkoherra A. Hakkarainen ensi julkai-
suissaan tarkasti Friisin järjestelmää mutta ryhtyi sittemmin soveltamaan si-

tä Suomen oloihin. Laajimmassa teoksessaan »Evangelium ja rokkuskirji» (1905) hän merkitsi sananalkuiset klusiilit suomalaisittain *k*:lla, *p*:llä ja *t*:llä (kuten Andelin) ja hylkäsi siten Stockflethin vakiinnuttaman pehmeän linjan, joka oli vallitsevana jo Leemillä. Hän lähensi myös jälkitavujen *i/e*- ja *u/o* -merkintää puhekieleen, korvasi *gj*:n *dj*:llä ja yritti johdonmukaisesti merkitä vokaalin pituutta kirjaimen yläpuolisella viivalla. Astevaihteluun hän ei kuitenkaan kajonnut edes sen vertaa kuin edeltäjänsä Andelin, joka kokeili mediageminaattojen soinninvaihtelun ilmaisemista kirjoituksessa (esim. *s'adda* 'tapahtuu'; *s'adtai* 'tapahtui').

Hakkaraisen uudistuksilla saattoi olla enintään kaukovaikutusta muihin kynäilijöihin, koska Suomen puolen julkaisutoiminta taas kerran pysähtyi. Kymmenen vuotta myöhemmin Pedar Jalvi (1888–1916) julkaisi pienen kaunokirjallisesti kiintoisan kokoelman *Muottačalmit* (1915). Hän tavoitteli friisiläistä kirjoitustapaa mutta teki siitä osin samansuuntaisia poikkeamia kuin Hakkarainen. Mutta hänellä tämä pyrkimys oli ilmeisesti tahatonta ja perustui puhekielen noudattamiseen ja suomen oikeinkirjoitukseen.

Jakautuminen skandinaaviseen ja suomalaiseen linjaan

Lapin Sivistysseuran tultua perustetuksi 1932 tartuttiin ortografiakysymyksenkin suunnitelmallisesti. Dosentti Paavo Ravila päätyi selvityksessään siihen, että kirjakielen lähtökohdaksi sopii Pohjois-Inarin tunturimurre, joka liittyy Utsjoen murteisiin, kirjoituksen puolella Friisin järjestelmä, joka sekin olennaisesti nojasi Ruijan itämurteisiin. Kirjoitustapaan tarvitsi tehdä vain vähäisiä muutoksia: sananalkuiset *k*-, *p*-, *t*- pro *g*-, *b*-, *d*- Andelinin ja Hakkaraisen linjan mukaisesti ja jälkitavujen *i* ~ *e* ja *u* ~ *o* entistä tarkemmin puhekieleen nojaten. Kirjoituksesta poistettiin kokonaan alkuperäisten geminaattojen ja yhtymien astevaihteluerot, vieras *æ*-digrafi korvattiin diftongia paremmin kuvaavalla *eä*:llä ja *ij*-sekvenssi merkittiin *ii*:llä. Tuloksena oli taloudellinen ja helppo mutta ei turhantarkka kirjoitustapa, jota käytettiin seuran julkaisuissa vuoteen 1950 saakka.

Myöhempi kehitys on tiivistettävissä lyhyesti siten, että 1940-luvulla pohjoissaame sai kaksi keskenään kilpailevaa kirjoitustapaa, toisen Norjaan ja Ruotsiin, toisen Suomeen. Ensinnä kehkeytyi norjalais-ruotsalainen yhteisyritys vuoden 1947 kuluessa; tämä ns. Bergslandin – Ruongin järjestelmä tuli voimaan 1950. Se oli tavallaan ylhäältä annettu, suunnittelijoinaan kielen tutkijat, jotka tähtäsivät ennen muuta aukottomaan järjestelmään. Suomen puolella taas 1945 perustetun Samii Litton piirissä vaadittiin kirjoituksen lähentämistä puhekieleen. Parissa yhdistyksen julkaisussa 1948 siirryttiin oma-tekoiseen järjestelmään; tavallaan Suomeenkin oli siten saatu kaksi ortogra-

fiaa. Lisäksi alkuperäinen Friisin järjestelmä jatkoi elämäänsä hengellisissä julkaisuissa. Suomen puolella eri suunnat saatiin kuitenkin yhteen vuoden 1950 kuluessa tekemällä Sivistysseuran järjestelmään kymmenkunta muutosta, jotka tarkensivat astevaihtelun ja vokaalien merkintää puhekielen suuntaan.

Systemaattiset erot

Tätä vaihetta on Erkki Itkonen kuvaillut tuoreeltaan Virittäjässä (1951: 169–183); Bergsland taas on selostanut nimissään kulkevan ortografian syntyvaiheita 1940-luvun lopulta (1952: 28–50). Kielilautakunnan oman yrityksen kannalta kiinnostavinta oli lopputulos, itse järjestelmät ja niiden keskkiset suhteet. Koska molemmat kirjoitustavat ovat riittävän systemaattisia, niiden eroja voi kuvata taulukolla. Seuraavassa erot on kursivoitu erikoismerkin kohdalle, muuten Bergslandin–Ruongin järjestelmän puolelle (vrt. Korhonen 1981: 59–60).

Lapin Sivistysseuran järjestelmä	Bergslandin– Ruongin järjestelmä	Sananloppuiset konsonanttiyhtymät	
	VOKAALIT	ld, rd ... st ...	<i>l ~ -ld-, r ~ -rd- ...</i> <i>s ~ -st- ...</i>
a	<i>á</i> (kaikissa asemissa)	Astevaihtelutyyppejä	
<i>â</i> (1. tavussa)	a	hpp hp b ~ v	<i>p'p pp b</i>
e ~ i (kaikissa asemissa)	e ~ i (samoin)	bb bb	<i>b'b bb</i>
o	<i>ô</i> (painoll. asemassa)	ss ss	<i>s's ss</i>
u	u (painoll. asemassa)	rd rdd	<i>r'd rd</i>
o ~ u (painott. asemassa)	<i>u ~ o</i>	iht ihtt	<i>i't it</i>
	KONSONANTIT	sk sk	<i>s'k sk</i>
	Sananalkuiset klusiilit ja affrikaatat:	vsk vsk	<i>v'sk vsk</i>
k, p, t, c, č	<i>g, b, d, c, č</i>	lbm lmm	<i>l'bm lm</i>
	Sananloppuiset klusiilit ja nasaalit	rbm rbm	<i>r'bm rbm</i>
<i>g ~ -g-, b, d ~ -d-</i>	<i>t ~ -g-; -b-; -d-</i>	bm bm	<i>b'm bm</i>
<i>k ~ (-hk- : -g-), p, t</i>	<i>t ~ -h- (-kk- : -g-)</i>		
<i>m ~ -m-, n ~ -n-</i>	<i>n ~ -m-, -n-</i>		

Kiintoisaa on, että ne astevaihtelutapaukset, jotka myös Lapin Sivistysseuran järjestelmä pystyi ilmaisemaan, olivat lähtöisin saamelaisten spontaaneista vaatimuksista tai mainitusta Samii Litton liikehdinnästä. Sieltä oli-

si myös ollut saatavissa se mediageminaatan sointivaihtelun merkintä, joka lopulta omaksuttiin yhteiseen kirjoitustapaan (*bb : pp* jne.) mutta jota ei ollut kelpuutettu Sivistysseuran järjestelmään.

Niin valitettavalta kuin kirjoitustapojen hajaannus näyttikin 1970-luvulle tultaessa, sitä saattoi pitää myös hyödyllisenä välivaiheena, jonka kuluessa pohjoissaamen päämurteet, itäiset ja läntiset, saattoivat kumpikin tahollaan vaikuttaa yhteisen päämäärän hyväksi. Bergslandin ja Ruongin järjestelmä nimittäin rakentui olennaisesti läntisen Koutokeinon murteen varaan, mitä seikkaa myös mainostettiin uuden kirjakielen levityksessä. Historialliset ideat pyrkivät levitessään viivästyttämään; siitä varmaan johtui, että tieto Koutokeinon keskeisyydestä kirjoituksessa tuntui saavuttavan monet vasta siten, kun Bergslandin–Ruongin versio oli jo poistumassa näyttämöltä. Tilalle tullutta yhteistä kirjoitustapaa ei kuitenkaan haluttu pystyttää minkään erillisen murteen tai murreryhmän varaan. Millainen se on ja miten se syntyi, siitä seuraavassa.

Nykyinen järjestelmä

Ulkopuoliselle lienee helpointa seurata kirjoitustavan kehitysvaiheita, jos ensin tutustuu edes päällisin puolin lopputulokseen, syntyneeseen järjestelmään. Sen vuoksi yritän ensin hahmotella tätä uutta yhteistä pohjoismaista ortografiaa ja verrata sitä sen lähimpiin edeltäjiin, ts. Lapin Sivistysseuran järjestelmään ja Bergslandin–Ruongin systeemiin.

Edeltäjiensä tavoin kielilautakunnan luomus pyrkii olemaan fonologinen, jollaista Valter Tauli kuvaa tyyppimerkinnällä PO (Phonological Orthography). Se ei kuitenkaan ole riippumaton fonologinen kirjoitusjärjestelmä; päinvastoin sillä on kiinteä yhteys edeltäjiinsä, myös Friisin kirjoitustapaan ja Nielsenin teksti- ja hakusanaversioon. Voi suorastaan sanoa, että eräät näiden järjestelmien yhteiset käytänteet ovat jääneet ylittämättömiksi esteiksi tiellä johdonmukaisempaan fonologiseen merkintään. Nielsenin systeemi lienee vaikuttanut taustalla ikään kuin piilotajuisesti; sen rajoituksia tai omalaatuisuuksia ei tietääkseni eritelty työn missään vaiheessa.

Pohjoissaamen kielijärjestelmästä on monipuolinen kuvaus Nielsenin kielioissa (1927–29), ja nykyortografiallakin sitä on esitelty mm. Maggan kirjassa Giellaoahppa (1980). Tässä rajoitun kirjoitustavan kuvaukseen; näytän ensin vain kirjainmerkit ja kuvailen niistä oudoimpien merkitystä sekä mainitsen tärkeimmät poikkeamat fonologisuuden periaatteesta. Kirjaimisto on kielilautakunnan 1981 suosittamassa aakkosjärjestyksessä siten, että siihen on lisätty sulkuihin kahdesta kirjaimesta koostuvat foneemimerkit ja

saamen omalle järjestelmälle vieraat kirjainmerkit, jotka ovat välttämättömiä pääkielten nimistön aakkostamiseksi. Lisäksi luetteloon on merkitty, niin ikään sulkuihin, diftongit alkukirjaintensa mukaisiin paikkoihin.

a á b c č d (dj) đ e (ea) f g h i (ie) j k l (lj hl) m (hm) n (nj hn) ŋ, o (oa) p (q) r (hr) s š t t u (uo ü) v (w x y) z ž (ö ~ ø ä ~ æ å)

Omaperäisessä järjestelmässä on 29 merkkiä, skandinaaviset ja saksalaiset lisämerkit mukaan lukien yhteensä 36, jota paitsi kahdella skandinaavisella merkillä on rinnakkaisuudet. Omaperäinen vokaalijärjestelmä näyttää kirjoituksessa seuraavalta:

Painollinen tavu		Painoton tavu	
u	i	u	i
uo	ie		
o	e	o	e
oa	ea		
a	á	a	á

Viimeinen pari, *a – á*, tuli käyttöön painottomissa asemissa vasta 1983, kun kielilautakunta päätti suosittaa näiden kahden fonemin eron merkitsemistä jälkitavuissakin, tavun painoarvosta riippumatta.

Yksinäisvokaaleista useimmat ovat samantapaisia kuin suomessa, mutta saamessa ei merkitä pitkän ja lyhyen vokaalin eroa. Kahden *a:n*, »aksentti-*a:n*» ja (tavallisen) *a:n*, ero on läntisissä murteissa lähinnä juuri pituusero, ja kun tämän on katsottu kuvastavan vanhempaa kantaa, kutsutaan aksentti-*a:ta* usein perinnäisesti pitkäksi *a:ksi*. Idässä ero on kuitenkin lähinnä laadullinen, niin että aksentti-*a* ääntyy »heleänä», suomen *a:ta* muistuttavana tai asemittain *ä:tä* lähentelevänä, tavallinen *a* taas »tummana», takaisena tai muuten *o:hon* vivahtavana. Esim. *mánná manná* 'lapsi menee' ääntyy lännessä suunnilleen /maannaa mannaa/ mutta idässä /mäännä(ä) mâ(â)nnä(ä)/ (kun takaista *a:ta* merkitään *â:lla*). Rumaksi moitittu termi *aksentti-a* on siis tarkoitettu »pitkän» tai »heleän *a:n*» neutraaliksi vastineeksi. Tuntomerkitön *a* puolestaan ei tarvitse luonnehtivaa attribuuttia; sen »tavallisuuskin» voi olla kyseenalainen.

Diftongit ovat ainakin historiallisesti pitkiä äänteitä samoin kuin niiden oikeenemat (esim. *giehta* 'käsi', *gihtii* 'käteen'), mutta niissä itsessään kuuluvaa, saamelle tyypillistä pituuden ja painon vaihtelua ei merkitä oikeinkirjoituksessa. Merkintä olisikin liikanaista, koska vaihtelut liittyvät aukottomasti astevaihteluun, joka taas pyritään merkitsemään säännöllisesti. Suo-

melle oudohkot diftongit *ea* ja *oa* sisältävät normaalisti etisen a-aineksen, varsinkin *ea*, jonka merkinä LS:n järjestelmässä olikin *eä*, skandinaavisella taholla taas digrafi *æ*. Diftongien ääntämyksessä on muuten alueittain melkoisia vaihteluja ja osin sekaantumiakin, niin että niiden korrekti kirjaus voi jatkuvasti tuottaa vaikeuksia saamelaisille kynäilijöille.

Suppenevista diftongeista ei ole nytemmin tapana puhua pohjoissaamessa; puolivokaalit *i* ja *v* näet käyttäytyvät lähinnä konsonanttien tavoin. Merkintätavan logiikka on *i*:n osalta se, että kirjainmerkkiä *j* käytetään vain tavun alussa tai konsonantin jäljessä, joten samaan tavuun kuuluvan vokaalin jäljessä joudutaan käyttämään merkkiä *i*, esim. *áigi* : *áiggis* 'aika : ajassa', mutta *garjá* : *garjjá* 'varis : variksen'. Toisaalta vokaalia seuraavan *i*:n konsonanttisuus on epäselvempi sananloppuisissa asemissa. Sandhissa sananloppuinen *i* ja seuraavan sanan alkukonsonantti muodostavat helposti normaalia sanansisäistä konsonanttiryhmää muistuttavan yhtymän; absoluuttisessa lopussa voidaan vokaalinjälkeinen *i* taas tulkita parhaiten vokaaliksi (esim. *hui veahkkái* 'hyvin avulias', joka ääntyy idässä suunnilleen /huujvveähhkäi/). Tämmöistä erottelua olisi kuitenkin mahdotonta toteuttaa oikeinkirjoituksessa. Jos taas vokaalinjälkeinen *i* yritetään korvata *j*:llä pelkästään keskuskonsonantistossa, joudutaan ikävään kahtalaisuuteen: esim. **majddái* 'myös' mutta toisaalta *maid*, joka on saman sanan lyhentymä. Miksi ei sitten korvattu vokaalinjälkeistä *i*:tä kaikissa asemissa *j*:llä? Siihen olisi ollut halua, mutta pelättiin *j*:n taajuuden kasvavan siitä niin, että perinnäinen kirjoituskuva olisi rikkoutunut liian rajusti ja uudistus sen takia aiheuttanut tarpeetonta torjuntaa.

Konsonantit

Konsonanteista on huomattava erityisesti liudentuneet $dj = /d'/$, $lj = /l'/$, $nj = /n'/$ sekä soinnittomat konsonantit $hl = /L/$, $hm = /M/$, $hn = /N/$, $hr = /R/$. Näitä kaksikirjaimisia foneeminmerkkejä on siis seitsemän. Liudennuksen tunnus *j* lisätään kulloisenkin kirjaimen jälkeen, soinnittomuuden ilmaisin *h* taas kirjaimen eteen. Tämä on pitkäaikainen käytäntö samoin kuin sekin, että affrikaatat merkitään kansainvälisesti tunnetuin yksinäiskirjaimin *c*, *č*, *z*, *ž*. Geminaatan merkintä on niin ikään kummassakin tapauksessa to tunnainen, esim. $nnj = /n'n'/$; $hll = /LL/$; $cc = /tts/$. Mutta liudentunutta *dj* ja *l*-konsonanttia ei esiinny pohjoissaamessa yksinään, ja tätä seikkaa on voitu hyödyntää kahden geminaatta-asteen erottamiseen, $dj = /d'd'/$, mutta $ddj = /d^1d'/$ (esim. *áddjá vuoddjá* 'ukko lähtee ajamaan'; *ádját vudjet* 'ukot ajavat'). Kyseessä on itse asiassa systeimirikko, etenkin verrattuna *nj*:hin, jota joudutaan pitämään yksinäiskonsonantin merkinä (esim. *latnja* 'rako;

huone’). Mutta ilmeisesti tuo erikoistapaus oli melko helppo oppia ja omak-
sua.

Konsonanteista *dj, đ, lj, hl, hm, hn, η, hr, t, z, ź* eivät voi esiintyä sanan alussa eivätkä lopussa, ja lisäksi sanan lopussa ovat luvattomia *b, c, č, f, g, k, m, nj ja p*. Sanan alussa *k, p, t* ovat mahdollisia vain uudehkoissa lainasanoissa (esim. *kaseahтта* ’kasetti’ mutta *dállearka* ’lautanen’), ja sanan lopussa *h* ja *v* kuuluvat lähinnä interjektioihin. Kun *h*:ta tai edes *t*:tä ei ole kelpuutettu monikon genetiivi-akkusatiivin päätteeseen, on *d* saanut jäädä sanan loppuun vokaalinjälkeisen *i*:n (= /j/) jäljessä (esim. *guliid* ’kaloja, kalojen’), vaikka *d* ei muuten kelpaa tähän asemaan. Tämä historiapohjainen poikkeama oli jo Bergslandin – Ruongin järjestelmässä.

Sanan sisällä, keskuskonsonantiston asemassa, sen sijaan ovat mahdollisia kaikki konsonantit, vieläpä mitä erilaisimpina yhtyminä, jotka noudattavat säännöllistä astevaihtelua (eri astevaihtelupauksia yhteensä n. 140). Mutta margo- ja limes-asemissa, kuten sanan tahtiosien välissä, eivät ole luvallisia *c, č, đ, k, η, p, t, t* eivätkä kahdella kirjaimella merkityt konsonantit, sen sijaan kyllä eräät konsonanttiyhtymät. Kirjoitetaan *Dávvedat borahit rievssa-
hiid ja állahiid seibbožiidda* ’Taavetit (= Taavetin perhe) syöttävät riekkonsa ja pulmusensa lumikoille’ eikä esim. »Távvedat poratit rievssakiid ja állapiid seibbočiidda», kuten itämurteiden edustus ja fonologinen tarkkuus ja johdonmukaisuus voisivat vaatia.

Edeltä on jo käynyt selväksi, että vanha kiista sananalkuisten klusiilien merkinnästä on ratkaistu yhteisessä järjestelmässä Skandinavian puoleisen käytännön ja perinteen mukaisesti. Sananloppujen merkintä on niin ikään täysin Bergslandin – Ruongin järjestelmästä kopioitu. Perusteet ratkaisulle ovat kuitenkin olleet entistä laajemmat, koska sananloppuisten klusiilien ja nasaalien on todettu tasoittuneen säännöllisesti myös itämurteissa. Sananloppuisista konsonanttiyhtymistä on luovuttu kautta linjan, pieninä poikkeuksina edellä mainittu *-id* ja muutamassa sanassa sovinnaisena erikoistapauksena säilynyt *-it* (*goit* ’kuitenkin, ainakin’; *gait* ’kaikki’).

Konsonanttien astevaihtelu

Saamen kirjoituksen varsinainen koetin on keskuskonsonantiston ja sen astevaihtelun merkintä. Aukottomaan ja johdonmukaiseen systeemiin ei ole yletty uudessakaan järjestelmässä, vaan käyttöön on hyväksytty useita kompromisseja, vajavuuksia ja eri osajärjestelmiä. Seuraavassa ratkaisun päämallit luettelona:

SAMULI AIKIO

1.	xyy	xy	y ₁ :	boah ^{tt} i	boah ^{ti} t	boad ^đ án	(5 tapausta)
				'tulija'	'tulla'	'tulen'	
2.	xx	xx	x:	eanna	eanna	manai	(mannat) (alle 15)
				'kirjain n'	'n:n'	'meni	(mennä)'
	xx	x	x ₁ :	vuoddji	vuodjit	vuoján	
				'ajaja'	'ajaa'	'ajan'	
				viellja	vielja	—	
				'veli'	'veljen'		
3.	xx	x ₁ x ₁ :		viežžat	vieččan		(laadun vaihtelu; 5 tap.)
				'noutaa'	'noudan'		
	xyz	xy ₁ z:		čorbma	čorpmat		(4 tap.)
				'nyrkki'	'nyrkit'		
4.	xy	xyy		vuorbi	vuorbbit		(n. 100 tap.)
				'arpa'	'arvat'		
	xyz	xzz		njálbmi	njálmmis		
				'suu'	'suussa'		
5.	xy	x ₁ y	y:	ludnet	luotni	luonit	(4 tap.)
				'roskata'	'roska'	'roskat'	

Ratkaisut eivät ulotu kaikkiin astevaihtelutapauksiin, eivätkä ehkä edes kaikkiin merkinnän tarpeisiin. Esim. 4. kohdan harvinaisehko konsonanttiyhtymä *lj* : *lj* risteää liudentuneen l:n sarjaa (*llj* : *lj*, kohdassa 2). Mutta varsinkin 2. kohdan yleiset geminaattasarjat (*ll*, *mm*, *ss* jne.) mietittävät, kun pidentyneen ja tavallisen geminaatan ero jää merkitsemättä. Qvigstad'n kehittämä ja Nielsenin omaksuma pidennysmerkki ¹ oli ennättänyt kyllästyttää ja vihastuttaa yleisönsä jo Bergslandin—Ruongin järjestelmässä, eikä kolmen konsonantinkaan raitoa oltu valmiita hyväksymään. Niinpä ero jätettiin lopulta merkitsemättä luottaen siihen, että kirjoituskuvaan jäänyt redundanssi riittää kattamaan aukon. Olihan verkonsilmät muutoin harsittu jotenkuten astevaihtelun pitäviksi.

Käyttöön tullut järjestelmä on monella tapaa sovitelma ja koostelma, usean eri mielipiteen ja periaatteen yhdistelmä. Muunlaista tulosta ei ehkä voinut odottaakaan, kun asiaa oli hoitamassa demokraattisesti valittu kielentuntijain ryhmä, jonka oma työskentelytapa pyrki yhtä lailla demokraattisuuteen. Täytyy myös muistaa, että kokeiluja voitiin tehdä viidessä vuodessa sittenkin aika vähän ja että järjestettyjen kiertokyselyiden tulokset sisälsivät vielä enemmän kompromissi- tai suorastaan luopumisvaatimuksia. Kansanvaltaisesti alulle pantu ja toteutettu yritys onnistui saavuttamaan tavoitteensa eli yhteisen järjestelmän kenties juuri poliittisuuttaan eikä lopputuloksen linjakkuudella: paluuta entiseen hajanaisuuteen ei ollut.

Miten kirjoitustapa muodostui

Lähteitä ja lähtökohtia

Kielilautakunnan työvaiheet saamen kirjoitusjärjestelmien yhtenäistämisessä käyvät ilmi sen pöytäkirjoista. Niitä on arkistoituina Pohjoismaiden saamelaisneuvostossa, joka on lautakunnan hallinnollinen isäntä, ja Pohjoismaisessa saamelaisinstituutissa, joka vuodesta 1974 on toiminut lautakunnan sihteerinä. Instituutti on myös työstänyt aineistoa julkaisemista varten. Sarja on kuitenkin hieman vajaa; siinä ei ole esim. pöytäkirjaa lautakunnan ensimmäisestä kokouksesta (5.–6. marraskuuta 1971), joka mainitaan sekä kielilautakunnan että neuvoston seuraavissa istunnoissa. Työn eri vaiheisiin ovat osallistuneet myös saamelaisneuvosto ja -konferenssit, jotkin lehdet, yhdistykset ja yksityiset henkilöt, lausunnonantajina monet laitokset ja tutkijat ja päättäjinä lopulta myös opetus- ja kulttuurihallinnon viranomaiset.

Kirjoitustavan muodostumisesta on julkaistu raportti, Ole Henrik Maggan kirjoitus »Davvisámi čállinvuohki: čállinvuohkebargu 1973 rájis» (Pohjoissaamen kirjoitustapa: ortografiatyö vuodesta 1973; *Diedut* 2/1985 s. 42–67). Siihen liittyvä artikkeli »Davvisámegiela čállinvuogi gielalaš vuodđu» (Pohjoissaamen kirjoitustavan kielellinen perusta; *mts.* 32–41) kosketlee nimensä mukaisesti teoreettisemmin kielen kirjoitukseen siirtämisen periaatteita. Kirjoitukset on tehty näköalapaikalta: Magga itse osallistui kirjoitustavan muokkaukseen lyhyttä alkuvaihetta vaille koko ajan, jopa työn primus motorina ja pääsuunnittelijana, jonka luonnosten pohjalta hanke eteni. Seuraavassa nojaan paljolti Maggan selostukseen, mutta esitys on pakosta ylimalkaisempi enkä voi kaikin ajoin yhtyä hänen liian osallistuviin arvioihinsa neuvottelukumppaneistaan.

Sattumoisin jouduin itse auttamaan ortografiatyötä liikkeelle, vaikka olin ensimmäisessä lautakunnassa vain varajäsenenä enkä osallistunut sen työhön. Lautakunta oli näet pyytänyt Utsjoelle elokuussa 1972 kokoontuvaa Pohjoismaiden saamelaisopettajien kokousta käsittelemään ortografiain yhdistämiskysymyksiä, ja kokouksen järjestäjät puolestaan pyysivät minua teeman alustajaksi. Vaikka yritin lähinnä herättää keskustelua, pystyin ujuttamaan mukaan myös kuvausta kirjoitustapojen perusteista. Opettajakokous tuki voimakkaasti kielilautakuntaa ja määritteli työn edelleenkehittelyn nimenomaan sen tehtäväksi. Tuolloin tämä seikka ei ollut itsestään selvä, sillä monet, viranomaiset etenkin, eivät olleet lautakunnasta vielä kuulleetkaan.

Vallitsevasta tilanteesta lähteminen edellytti monenlaista sovittelua. »Kun kolmesta tulee yksi, se merkitsee muutosta. — — Muutoksen on tapahduttava, ainakin joskus, pitemmän tai lyhemmän valmistelun jälkeen, vähintään kahden kirjoitustavan kohdalla, mieluiten ehkä kuitenkin kaikissa kolmessa,

joko valitsemalla, yhdistelemällä tai laatimalla aivan uusi tapa», todistelin opettajapäivillä. Monet olivat tuolloin valmiita väittämään päinvastoin, ettei kannattanut (enää) tehdä mitään. Virkakunnan asenteita taisi kuvastaa se, että tilaisuudessa ollut kouluhallituksen edustaja, ilmeisesti harmissaan siitä ettei ymmärtänyt saameksi pitämäni alustusta, moitti järjestäjiä aiheen valinnasta, »kun olisi niin paljon tärkeätäkin puhuttavaa».

Vaihtoehdoista (valinta, yhdistely vai uusi tapa) keskusteltiin pitkään. Joi-takin entisistä ortografioista yritettiin jopa omaksua yhteiseen käyttöön. Bergslandin – Ruongin järjestelmää esitettiin Suomessa omaksuttavaksi saamelaisen koulutuksen kehittämistoimikunnan mietinnössä (1971: B 63; ennen kielilautakunnan perustamista) ja osin kokeiltiinkin (saamelaisjärjestöjen pohjoismaisessa yhteistyössä; Nils-Aslak Valkeapään kokoelmassa »Gida iijat čuov’gadat» 1974). Ajatusta kuitenkin myös vastustettiin jyrkästi (Erkki Itkonen 1971). Friisin järjestelmän tarkistettu versio oli esillä kielilautakunnassa vielä niin myöhään kuin 1977, jolloin se tosin korjailtunakin osoittautui liian epätarkaksi keskuskonsonantiston merkinnässä. Sitä ennen oli edetty pitkälle toista tietä, nimittäin yhdistelyn polkua, kun taas puheet kokonaan uuden järjestelmän luomisesta olivat vähitellen vaimenneet. Saamelaisopettajat, joita näissä hankkeissa kunnioitettiin ikään kuin luonnollisina asianosaisina, suosittivat yhdistämismetodia jo mainitussa kokouksessaan 1972, kielilautakunnan vasta aloitellessa työtään.

Ensi vaihe: konferenssikausi 1971 – 74

Jällivaaran saamelaiskonferenssin 1971 perustama pohjoismainen saamen kielen lautakunta edusti useita eri kielimuotoja. Lautakuntaan piti kuulua kolme jäsentä varamiehineen kustakin maasta, mutta Norjan edustus jäi konferenssissa vajaaksi – ellei ota lukuun Ruotsin luulajansaamen edustajan varamiestä, joka oli Norjasta. Konferenssissa haluttiin tukea kirjakielen kehittämistyölle, niin että saadaan aikaan yhteinen pohjoissaamen kirjakieli. Tämä tarkoitti tietysti myös yhteistä kirjoitustapaa.

Saamelaisneuvosto kiirehti Norjan konferenssielimiä täydentämään kielilautakuntaa, ja vuoden 1973 maaliskuussa neuvoston Norjan jaos valitsikin lisäjäseneksi Ole Henrik Maggan ja varalle Jon Eldar Einejordin. Valinta oli onnellinen, sillä nuorena aloittelevana kielimiehenä Magga sopi hyvin kirjakielen kehittämistehtävään: hänellä oli siihen sekä intoa että henkilökohtaista kiintoa. Työhön osallistuivat kyllä aktiivisti ja tehokkaasti monet muutkin pohjois-, inarin- ja luulajansaamen edustajat. Lautakunnan ensi vaiheessa heistä olivat mukana Pekka Lukkari, Helvi Nuorgam-Poutasuo, Hans J. Henriksen, Olavi Korhonen, Lars H:son Simma ja Nils-Eric Spiik.

Snåsan konferenssiin 1974 mennessä kielilautakunta ehti pitää yhdeksän kokousta (kymmenen, jos mukaan lasketaan tuo unohtunut ensimmäinen kokous). Kysymys kirjoitustavasta oli esillä useimmissa kokouksissa ainakin vuoden 1972 alusta lähtien. Tuloksena oli konferenssiraportti, jossa lyhyesti ja ytimekkäästi todettiin, että lautakunta »on pyrkinyt luomaan yhteisen kirjoitustavan pohjois- ja luulajansaamelle». Seuraavista kohdista oli jo sovittu:

1. Sananalkuiset klusiilit kuten B-R:n järjestelmässä: *b-*, *d-*, *g-*.
2. Painollisessa tavussa B-R:n *å*:n tilalle *o* (kuten Suomessa).
3. LS:n *eä*:n ja B-R:n *æ*:n tilalle diftongin merkinä *ea*.
4. B-R:n *á* säilytetään »heleän *a*:n» merkinä mutta vain ensi tavussa.
5. Astevaihtelu enimmäkseen B-R:n mukaan mutta ilman pidennysmerkkiä.
6. *o* ja *u* erotetaan toisistaan edempänä sanassa kuten LS:ssä.
7. *i* ja *e* erotetaan samoin (kuten sekä LS:ssä että B-R:ssä).
8. Loppukonsonanttien järjestelmästä ei ollut vielä sovittu, koska »mielipiteet jakautuivat tasan kahden vastakkaisen näkemyksen kesken».

Näin oli päästy jo melko pitkälle sovittelun tietä, ja konferenssi kehotti pyöreästi jatkamaan »työtä saamen kielen kirjakielisen ilmaisuuden kehittämiseksi». Vaikeudet ja erimielisyydet olivat kasautuneet kahteen klassiseen kohtaan, astevaihtelun ja sananloppuisten konsonanttien merkitsemiseen. Henriksen ja Magga eivät uskoneet, että astevaihtelun ongelmista voitaisiin selvittää pelkästään pidennysmerkistä luopumalla, kun taas Suomen-puolellaiset katsoivat olevan tarpeen merkitä sananloput Nielsenin (ja Friisin ja LS:n) järjestelmän mukaan. Kumpikin puoli lienee perimmältään kantanut huolta siitä, että kirjoitettu kieli säilyisi riittävän yksiyymmärteisenä: voitaisiin tasoittaa j o k o astevaihtelu t a i loppukonsonantisto mutta ei molempia yhtäaikaan. Eriävän mielipiteen aiheutti myös *a*-vokaalien erottaminen: Lukkarin mielestä lisämerkillä olisi pitänyt osoittaa »tummaa *a*:ta» eikä päinvastoin. (Kielilautakunta 9. – 11. 5. 1974.)

Teesejä ja antiteesejä: konferenssikausi 1974–76

Vaikka Snåsassa ei vielä voitu sopia uudesta yhteisestä ortografiasta, kuten hätäisimmät ehkä olivat odottaneet, työ jatkui entistä innokkaammin. Pettymyksen tunteitakin alkoi kyllä ilmetä. Ne purkautuivat ensimmäiseksi ilmoille yksityisajattelun tuottamina vaatimuksina vuoden 1975 kuluessa. Niinpä Ruotsin paikallinen pohjoissaamen ryhmä julisti kesäkuussa vaativansa »lujasti ja selkeästi hakasten ja roskien» poistamista saamelaisesta aakkostosta. Norjan vastaava ryhmä puolestaan laati lokakuussa kokonaan uuden ehdotuksen, jossa käytettiin pelkästään pääkielten kirjaimistoa ja yritettiin »saada aikaan niin tarkka kirjoitustapa kuin järjellinen kirjaintalous

sallii». Suhteellisen vakiintuneet erikoiskirjaimet korvattiin siinä kirjainyhdistelmillä, joista pisin oli yksinäis-*ŋ*:n vastine *ngj*, ilmeisesti jonkinlainen itä- ja länsimurteiden kompromissi. Ehdotuksen skandinaavismakuiset affrikkataratkaisut *č = tj* ja *ž = dj*, joiden yhtymiin Ruotsin luulajansaamen ryhmä vielä esitti marraskuussa korjausehdotuksia, olivat kai Suomen edustajille punainen vaate – tai semmoiseksi käsitettiin koko paperin olemassaolo –, koskapa meikäläinen pohjoissaamen ryhmä torjuvasti kuvasi sitä tammikuussa 1976 ehdotukseksi, »jonka ovat laatineet jotkut Norjan ja Ruotsin saamelaiset». Vaadittiin paluuta kielilautakunnan edelliseen, »viralliseen» ehdotukseen ja suositettiin työn pohjaamista »nykyisiin ortografioihin».

Polaroituneet näkemykset törmäsivät toisiinsa Ivalossa maaliskuussa 1976 pidetyssä ortografiakokouksessa, jossa käsiteltiin myös Elli Sivi Näkkäläjärven laatimaa kirjoitustapaluonnosta. Siinä oli yritetty ratkaista erikoiskirjainten ongelma käyttämällä hyväksi yhtä aksenttia (*aigu*), samaan tapaan kuin Castrénin täydentämässä Leemin järjestelmässä mutta sovellettuna kirjoituskoneen näppäimistöön. Astevaihtelussa oli otettu avuksi laadun vaihtelu, jottei tarvitsisi käyttää ylipitkiä konsonanttijonoja (esim. *báhba* pro nyk. *báhppa*, gen. molemmissa *báhpa* 'pappi'; *holbi* : *holpi* pro nyk. *holbi* : *holbbi* 'hulpio'). Lyhyyttä vastaan soti toisaalta *h*:n merkitsemien konsonanttiyhitymiin (esim. *ginhtal* : *ginhdala* pro nyk. *ginttal* : *gintala* 'kynttilä'). Kun ehdotus pian torjuttiin, luultavasti perinteenvastaisuutensa takia, sen suurimaksi ansioksi jäi, että se osoitti, miten erikoismerkkien poistamiseksi voitiin luoda useammanlaisia järjestelmiä.

Konferenssin tulokset jäivät laihoiksi. Nestorina kokoukseen osallistunut Henriksen vaati suorastaan, että Ruotsi ja Norja lopettaisivat koko ortografiaa koskevan yhteistyön. Kielilautakunta ei sentään mennyt niin pitkälle, vaikka pettymystä ilmeni sielläkin. Kiirunassa toukokuussa 1976 pidetyn kokouksen edellä työryhmä (Simma, Morottaja ja Magga) paneutui jälleen kerran etsimään yhteistä pohjaa. Se päättyi osin entisen kaltaisiin tuloksiin mutta toisaalta myös astevaihtelujärjestelmään, jossa on jo nykyisten sarjojen ituja:

- bb – pp (kuten nyt)
- hkk – hk (nyk. hkk – hk; Maggalla 1985 tässä kohden painovirhe)
- lvv – lv (nyk. lv – lvv)
- sk – sk (nyk. sk – skk)
- kt – vt (nyk. kt – vtt)
- jjn – jn (nyk. idn – inn)
- rrm – rm (nyk. rbm – rpm)
- ddn – dn (nyk. dn – tn)

Arvostelua ja uutta polaroitumista: konferenssikausi 1976—78

Inarissa kesällä 1976 pidetty saamelaisten yhdeksäs konferenssi hyväksyi ratkaisun edelleen pohjaksi työskentelylle. Kielilautakunta keskittyi sen jälkeen johdonmukaisesti astevaihteluongelmien pohdintaan. Kiirunan ratkaisut pysyivät voimassa melko hyvin, mutta *j*-alkuisten yhtymien merkinnässä siirryttiin takaisin *i*-alkuisuuteen ja vaihteluttomuuteen. Tenuissarjassa epäroitiin pitkään *hht*- ja *htt*-tyypin välillä, kunnes edellinen pääsi voitolle syksyllä 1976. Aiemmasta poiketen haluttiin myös hylätä jälkitavujen *o ~ u*-erotus ja merkitä kumpaakin *u*:lla. (Kielilautakunta 5.—6. 11. 1976.)

Saavutettu pohja rikkoutui kuitenkin pian, kun saamelaisneuvosto sai toukokuuhun 1977 mennessä lausuntopyyntöihinsä muutamia hyvin kriittisiä, jopa torjuvia vastauksia (mm. Oslon ja Uumajan yliopistoilta). Ärtyneen tuntuinen oli myös lausuntokierrokseen osallistumattomien norjalaisten valtionelinten Norsk Samerådin ja Samisk Utdanningsrådin suhtautuminen. Kielilautakunnan ehdotuksen »h:llisuus» (jota pidettiin suomalaisuutena) näytti olevan pahin kompastuskivi, sillä *h*:t oli pyyhitty lähes jäljettämiin siitä tekstinäytteestä, jonka mainittujen elinten järjestämä Alattion kokous 15.—16. syyskuuta 1977 hyväksyi ohjeeksi kielilautakunnan jatkotyöskentelylle. Tämä koski tenuis- ja affrikaattasarjaa, josta näin tuli jälleen kerran lähes »friisiläinen»: *kk : k : g* jne. (esim. *ákku : áku* 'mummo : mummon'; *jaki : jagi* 'vuosi : vuoden').

Kielilautakunta reagoi nopeasti ja pyrki tasoittamaan Norjan puolella kehittyvän »kansanliikkeen» tuntemuksia hyväksymällä *h*:n kitkennän ehdotetulla tavalla jo seuraavassa kokouksessaan Hetassa 28. lokakuuta. Myös Norjan-puolelaisille rakas *æ* sai elämisen oikeuden *ea*:n rinnalla. Tenuissarjan *kk : k : g* jne. vuoksi jouduttiin luopumaan mediasarjan merkinnästä *bb : pp* jne., ja se korvattiin tällä kertaa *bb : bp* -mallisella laatuvaihtelulla. Uhkaavalta vastakkaisuudelta vältyttiin nyt ilmeisesti myös sen ansiosta, että Suomen puolella oli ryhdytty *Sabmelaš*-lehdessä ennakkoluulottomasti esittelemään ja kokeilemaan kielilautakunnan ehdotuksia; uusimmankin käänteen jälkeen oli julistettu rohkaisevasti, että kirjoitustapa »kyllä kelpaa» (numero 7—8/1977, po. 8—9/1977, s. 2).

Käänne aiheutti enemmän vastahankaa Ruotsin puolella. Siellä järjestettiin huhtikuun lopulla 1978 useita eri laitoksia edustava kokous, jossa vaadittiin jälkitavujen *o ~ u* -eron tasoittamista vedoten tornionsaamen erilaisuuteen kyseisessä kohdassa. Myös paluuta tenuissarjan *h*:lliseen merkintään pidettiin tarpeellisena kielilautakunnan edustajan siitä nimenomaan huomautettua. Kun Magga suhtautui tähän kielteisesti (1985 s. 54—55), hän ei ilmeisesti muistanut itse osallistuneensa kielilautakunnan puheenjohtajana

Alattion kokoukseen ja sen lautakuntaa arvostelevan julkilausuman sorvaamiseen. Kuinka hyvänsä, lautakunta ei enää Kaarasjoella 13. toukokuuta suostunut muutoksiin vaan päätti jättää Hetan kokouksen tulokset ehdotuksenaan konferenssille.

Saamelaisten 10. konferenssi ja työn loppuunsaattaminen

Arjeplogissa 1978 pidetty 10. saamelaiskonferenssi perusti kielilautakunnan ehdotuksen käsittelyä varten työryhmän, joka pyrki ratkaisemaan erimielisyydet. Nyt palattiin taas vuoden 1977 alun ehdotukseen, jonka lausunto-kierroksesta poikkeuksellinen liikehdintä oli alkanut. Korjauksissa pyrittiin taloudellisuuteen ja johdonmukaisuuteen. Siirryttiin taas kerran käyttämään *j*:tä *j*-alkuisten yhtymien merkinnässä ja jätettiin *j* toisaalta kokonaan merkitsemättä *i*:n perässä sanan lopussa (esim. illat. sg. *gumpi* pro *gumpii* 'sudelle'). Joihinkin konsonanttiyhtymiin ryhmä omaksui sellaisen »taloudellisen ajattelutavan, ettei kirjoiteta näkyviin niitä kirjaimia, jotka eivät ole välttämättömiä sanojen erottamiseksi toisistaan», esim. (*oajdnit* :) *oajnat* pro *oajnat* 'näet'; (*guksi* :) *guvsit* pro *guvssit* 'kauhat, kuksat'.

Uusi versio hyväksyttiin konferenssissa saatteena sellainen varaus, että kielilautakunta voi korjailla »vähäisempiä yksityiskohtia tarpeen mukaan». Lisäys osoitautui tarpeelliseksi, kun lautakunnan pohjoissaamen ryhmä koontui 1. syyskuuta 1978 Ouluun hiomaan lopullista, käyttöön tulevaa järjestelmää. Esim. *i*:n vaihtaminen *j*:ksi keskuskonsonantistossa näytti pulmalliselta sellaisten sanaparien kuin *maid* – *majddai* 'myös' takia. Sitä paitsi sananloppuisen *ij*:n hylkäys oli epäviisasta: se olisi aiheuttanut kestäättömän paljon kirjoituksen homonyymejä. Näistä syistä tavunsisäinen vokaalinjälkeinen /j/ sai lopulta merkikseen *i*:n eikä *j*:tä. Myös konferenssin työryhmän »taloudellinen ajattelu» arvioitiin vähemmän tärkeäksi systemaattisuuden rinnalla ja valittiin siis pitemmät heikkoasteiset muodot, kuten *goalmat* eikä »goalmat» = 'kolmas', *feaskkir* eikä »feaskir» = 'eteinen' jne.

Oulun kokous oli asiallisesti viimeinen kirjoitustavan käsittelyvaihe, sillä 19. lokakuuta 1978 pidetty kielilautakunnan kokous jäi päätösvallaltaan vajaan autoturman takia. Päivää myöhemmäksi kutsuttu kokous kouluviranomaisten kanssa pidettiin kuitenkin suunnitelmien mukaisesti, ja siinä sovittiin, että uusi, yhteinen kirjoitustapa otetaan virallisesti käyttöön 1:sestä heinäkuuta 1979 lähtien. Näin turvattiin yhteistyön tuloksille viranomaisten siunaus, minkä katsottiin olevan tarpeen varsinkin Norjassa.

Voimaantulo

Kirjoitustapa pääsi hyvään vauhtiin, koska se sai alusta alkaen myös oman äänenkannattajansa. Uusi lehti, *Sámi Áigi*, perustettiin paraiksi vuosien 1978 ja 1979 vaihteessa, ja se ryhtyi heti käyttämään kielilautakunnan kirjoitustapaa Bergslandin–Ruongin järjestelmän rinnalla. Siirtymäaika oli varmaan tarpeen useimmille kirjoittajille lehden sekä toimitus- että avustajakunnassa. Eri ortografioiden salliminen eri kirjoituksissa ei liioin aiheuttanut hämminkiä. Tällä tiellä oli näyttänyt esimerkkiä Helsingistä käsin toimitettu Sabmelaš – josta nyt tuli tuota pikaa *Sápmelaš*. Siinä oli kirjoitustapaa kehiteltäessä kokeiltu useitakin kielilautakunnan ehdotuksia. Norjassa taas oli harrastettu vanhastaan julkaisujen kaksikielisyyttä, johon verrattuna kahden kirjoitustavan käyttö ei ollut lainkaan tavatonta. Jopa vanha Nuorttanaste, jonka toimittajat ja lukijat kaikkein sitkeimmin ja äreimmin vastustivat uudistusta, alkoi ottaa palstoilleen kirjoituksia ja ilmoituksia yhteisellä kirjoitustavalla, eivätkä lukijat nähtävästi huomanneet siinä mitään erikoista.

Uusi käytäntö herätti demokraattisesta ja virallisesta hyväksytyydestään huolimatta myös vastarintaa, kuten ortografian uudistukset yleensä. Joidenkin tahojen, kuten Nuorttanasten, vastustus oli odotuksenmukaista: ei osattu luopua hengellisen kirjallisuuden »friisiläisestä» perinnöstä. Varsinkin konsonanttiyhtymien vaihtelusarja *xy : xyy* (*álgit : álggán* 'alkaa : alan' jne.) käsitettiin vääristeleväksi, koska se oli Friisin järjestelmän (*algget : algam*) täysi vastakohta. Mutta kun väitettiin, että kielilautakunnan luomus oli tältä osin kielenvastainen, kuviteltiin ilmeisesti Friisin kirjoitustavan olevan lähempänä nykypäivien ääntämystä. Joissakin itämurteissa esiintyy todella sellaista vahvan asteen ääntämystä, joka voitaisiin merkitä friisiläisittäin (esim. Lagercrantz, Uuniemi: *álkkeht*), mutta kyseessä voi olla myös Friisin kirjoitustavan normatiivi heijastuma. Sellaisen piirteen säilyttäminen kirjakeielessä olisi kuitenkin teennäistä, kun kielen kaikki päämurteet ovat vastakkaisella kannalla. Jotkin huomautukset yhteisen kirjoitustavan sopimattomuudesta irrallisten sananmuotojen merkintään osoittavat, ettei lehdessä aina ymmärretä ortografian järjestelmällisyyttä (esim. 1982: 84).

Hajanaisempaa ja epämääräisempää oli *Ságat*-lehden piiristä tullut vastustus, jolla näytti olevan samantapaista populistista pohjaa kuin Nuorttanasten arvostelulla. *Ságat*issa puheenvuoroja käyttivät usein henkilöt, joiden kielentuntemus ei yltänyt kielioppiin – tai jotka eivät itse osanneet kieltä edes auttavasti. Lehden omissa kielennäytteissä noudatettiin enimmäkseen Bergslandin–Ruongin järjestelmää tai omatekoista sekakirjoitusta, jossa oli vaikutteita kaikista kolmesta käytössä olevasta tavasta, siis myös kielilautakunnan kehittämistä – ja lisäksi norjan oikeinkirjoituksesta. Säännöt olivat

kuitenkin niin väljät, että identtiset sananmuodot voitiin kirjoittaa eri tavoin jopa samalla rivillä. Tämä ei liene ollut tarkoitus, vaikka päämääräksi julistettiin mahdollisimman suuri vapaus, mutta se heijasti kyllä näiden toudentorvien perimmäistä välinpitämättömyyttä kieltä kohtaan.

Uusia epäselvyyksiä ja vastakkaisuuksia

Hieman toisenlaiset lähtökohdat oli niillä arvostelijoilla, jotka havaitsivat tai olivat huomaavinaan järjestelmässä puutteita, epäjohdonmukaisuuksia taikka koulutyöhön tai murrepohjaan liittyviä vaikeuksia. Eräässä ravistelevassa kiistassa olin itsekkin mukana. En osannut aluksi ottaa vakavasti väitteitä, että erityislupa kirjoittaa *ij*-yhtymä yksitavuisissa sanoissa myös yhdellä *i*:llä voisi kaataa foneemisen ortografian pääsäännön, jonka mukaan se kirjoitetaan asemasta riippumatta aina *ii* (kuten säännöissä oli toisaalla nimenomaan lausuttu). Vielä vähemmän saattoin uskoa, saati hyväksyä sellaista väitettä, että olisi sovittu *mun*-sanana ('minä') kirjoittamisesta *o*:lla vastoin normaaleja vokaalien merkintäsääntöjä, varsinkaan kun siihen ei ollut mitään syytä. Silti asiasta kehittyi riita, jolla muun muassa viivytettiin eräiden kirjojeni julkaisemista, kun en suostunut korjailuihin. Erimielisyyttä oli myös liitepartikkelien merkitsemistavasta; yhteen kirjoittamista ei hyväksytty (kielilautakunta ei ollut ottanut kantaa asiaan). Tapauksesta ei puuttunut koomisia piirteitä: kielilautakunnan puheenjohtajaa vastaan argumentoitiin KL:n »päätöksellä».

Takana saattoi kuitenkin olla vanhempi kauna, joka periytyi joistakin Ruotsin puolella kehittyneistä, »kansanvaltaisesti» liikkeelle lähteneistä kirjoitustavan poikkeamista. Siellä oli ainakin vuodesta 1975 lähtien kannatettu ajatusta, että *o*:n ja *u*:n ero jälkitavussa tulisi merkitä samalla tavalla kuin *a*:n ja *á*:n ero (kielilautakunnan pohjoissaamen ryhmä 30. 6. 1975). Kun jälkimmäinen ero oli karsittu lopullisesta esityksestä, pidettiin edellistakin tarpeettomana ja vaadittiin kohdan tarkistamista. Lautakunta ei suostunut tähän, mutta Ruotsin saamelaisopettajat samoin kuin maan pohjoissaamen ryhmä päättivät suosittaa vapautusta *o*:n ja *u*:n eron merkitsemispakosta (ryhmän pöytäkirjat 7. 2. ja 30. 11. »pitää voida kirjoittaa aina *u*»). Käytännössä ryhmän suositus käsitettiin uuden vaihtoehdon käyttöpakoksi, ja niin Ruotsin puolella ilmestyvät julkaisut alkoivat poiketa muiden linjasta tämän sinänsä mitättömän eron osalta. Kiista tuntui bagatellilta etenkin julkaisujen yleiseen kielelliseen tasoon nähden, jossa oli toivomisen varaa, mutta tilanne herätti voimakasta ärtymystä Norjan Samisk Utdanningsrådetissa. Tämä oli ehkä kuvitellut optimistisesti, että yhteinen kirjoitustapa tekisi Ruotsissa julkaistavat oppikirjat ilman muuta käyttökelpoisiksi Norjassakin.

Sellainen hyödyntäminen olisi kuitenkin vaatinut yhteisyyttä ennen muuta opetussuunnitelmien alalla, mitä samainen Utdanningsråd ei ollut niinkään valmis ajamaan.

Uusimmat tarkistukset

Epäselvyyksien ratkaisemiseksi kielilautakunta pyrki uusiin sopimuksiin ottamalla ortografiakysymykset uudestaan käsiteltäväksi erityisessä normiryhmässä, joka oli perustettu harkitsemaan suosituksia kirjakielen (morfolo-gisista) päälinoista. Vasta 27. lokakuuta 1983 Koutokeinossa pidetyssä ko-kouksessa päästiin yksimieliseen ratkaisuun, jonka normiryhmä oli valmis-tellut lautakunnalle. Sen mukaan *o:n* ja *u:n* ero jälkitavussa pysyi voimassa mutta se sai seurakseen vastaavan *a:n* ja *á:n* eron. *ij*-sekvenssin kahtalaisesta merkinnästä taas luovuttiin kokonaan *ii:n* hyväksi, samoin kuin pyrittiin kokonaan eroon margo- ja limeasemien *k, p, t* -kirjavuudesta asettumalla entistä tiukemmin *h:n* kannalle tässä raja-asemissa (esim. *bállahastalii sattá-halli állahiid* pro »bállakastalii sattátalli állapiid» 'heitteli kivillä (tms.) leijai-levia pulmusia'). Uudet tarkistukset vahvistettiin ja lähetettiin tiedoksi pi-kimmiten siinä toivossa, että turhanaikainen kinastelu saataisiin päätty-mään.

Ratkaisu ei kuitenkaan kelvannut, vaan se käsitettiin uudeksi haasteeksi, ja kielilautakuntaa vastaan hyökättiin entistä kiivaammin. Nyt jouduttiin kuitenkin arvioimaan koko lautakunnan arvo- ja toimivaltaa sekä pätevyyt-tä, jopa sen tarpeellisuutta ja olemassaolon oikeutusta. Kinastelu vei taaskin surkuhupaisiin muotoihin, kun sama ihminen saattoi leimata lautakunnan pätemättömäksi ja toisaalta vaatia itselleen oikeutta kirjoitustapaa koske-vaan päätöksentekoon juuri sillä nojalla, ettei hallinnut esitettyä järjestel-mää. Sellaisessa tilanteessahan ei puhuta asioista vaan henkilöistä.

Asiallisesti kiista eteni ainoaan mahdolliseen ratkaisuunsa eli kielilauta-kunnan päätöksen läpiviemiseen. Mikä muu elin olisi voinut ottaa vastuun yhteisen kirjakielen linjanvedoista? Muodollista hyväksymiskierrosta jarrut-tamalla vain viivytettiin ratkaisua ja sitä tuskin saattoi pitää etuna. Saame-laisneuvosto oli ensin ryhtynyt vastustamaan »omaa» konferenssielintään kielilautakuntaa; nyt se joutui hyväksymään lautakunnan päätöksen siltään lokakuussa 1984. Sen jälkeen oli tuskin mahdollista kuvitella muunlaista ratkaisua, ja lopulta myös Norjan tiede- ja kulttuuridepartementti teki myönteisen päätöksen 23. elokuuta 1985. Seuraavana vuonna lautakunta lo-petti uuden riidan liitepartikkelien kirjoitustavasta hyväksymällä molemmat merkintätavat: yhteen ja erikseen kirjoittamisen (pöytäkirja 27. 5. 1986). Tältä osin Utdanningsråd joutui purkamaan aiemman erillispäätöksensä, jo-

ka periaatteessa rinnastui sen itsensä moittimiin Ruotsin puolen *o ~ u* -päättöksiin.

Viimeksi mainitut tapaukset voivat lukijaa hymyilyttää. Asiantuntemuksen tasoa kuvasi se, että melkein mikä tahansa kielen normikysymys voitiin kytkeä kirjoitustapaan ja tehdä siitä riippuvaksi (*o ~ u*:n kieliopillinen asema eri murteissa; vrt. Magga 1985:n 54 ja Sammallahti 1985: 68–74; yksityisten sanojen kirjoittaminen, ks. ed.). Liitepartikkeleista tehtiin päätöksiä, vaikkei sananmukaisesti tiedetty mistä oli kysymys: onneton tapa puhua pelkästään »partikkeleista» oli häivyttänyt tiedot liitepartikkelien luokasta ja erikoisluonteesta. (Kielilautakunta joutui laatimaan liitepartikkeleista laajahkon selostuksen, jotta ymmärrettäisiin mitä päätös koski; se lähetettiin pariinkymmeneen osoitteeseen 25. marraskuuta 1986.) Mutta tällaiset demokratian sivuvaikutukset täytyy kestää. Erkki Itkosen virittämää retorista kysymystä ja hänen siihen antamaansa vastausta mukaillakseni: on pakko keskustella kielen käytöstä ja huollosta niiden kanssa, joiden varassa kielenkäyttö on, olivatpa he asiantuntevia tai eivät. Keskustelu on välttämätöntä itse kielen kannalta. *Vivere non?* Ehkä, jos puhutaan kielilautakunnan tai jonkin laitoksen elämisestä...

Järjestelmän arviointia ja kritiikkiä

Millaiset tulokset?

Vielä ei ole tehty tutkimuksia niistä vaikutuksista, mitä yhteinen kirjoitustapa aiheutti käytännön kielenviljelylle koulun, lehdistön, kirjallisuuden jne. piirissä. Ainakaan se ei näytä jarruttaneen julkaisutoimintaa, ei edes Nuortanastessa, joka käyttää toista kirjoitustapaa. Saamenkielisten painotuotteiden ja myös A 4 -aineuksen määrä on selvästi kasvamassa ja monipuolistumassa, ja tuntuu siltä, että jopa saamenkielinen yksityinen kirjeenvaihto on jälleen elpymässä. Sitä mukaa kuin kielen kirjallinen käyttö on yleistynyt on alettu harrastaa myös kielen julkisen ja virallisen aseman kohentamista, vaikka väestön suomalaistuminen, ruotsalaistuminen ja norjalaistuminen on edelleen jatkunut.

Kielellisen uudistuksen onnistumista voidaan mitata jossain määrin tällaisten vaikutusten tarkastelulla. Arviointiin tarvittaisiin kuitenkin myös huomattavaa aikaväliä sekä yleisen yhteiskunnallisen kehityksen seurua. Suorempaa tietoa ratkaisun onnistuneisuudesta saa itse rakennelmaa erittelemällä ja sen kielellisiä ja teknisiä piirteitä tarkastelemalla, varsinkin jos ottaa vertauskohdaksi lähimmät edeltäjät ja esikuvat.

Teknisesti saavutettiin eräitä etuja, kuten pientä voittoa kirjaintaloudessa. Lapin Sivistysseuran järjestelmästä poistuivat *á, g, z, ž* ja *ä*, ja lisäksi *đ*:n käyttö väheni, kun se korvattiin *d*:llä margo- ja limesasemissa. Bergslandin—Ruongin kirjoitustavasta taas jäivät pois kirjaimet *æ* ja *å* sekä ns. pidennysmerkki ¹. Skandinaavis-suomalaisten erikoisuuksien *ä* ja *æ*, *ö* ja *ø* sekä *å* (pro *o*) poisjätöllä tosin saatiin oikeastaan vain se etu, ettei kilpailevia parikkeja tarvitse sekoittaa toisiinsa; sinänsä oman maan pääkielen kirjaimiston hallinta on jokaiselle saamelaiselle välttämätöntä, olipa saamen kirjaimisto mikä hyvänsä. Joka tapauksessa merkkejä saatiin vähennetyksi ainakin viisi. Jäljelle jäivät erikoiskirjaimet *đ, η, t* sekä aksentilliset *á, č, š, ž*; niistä *á* oli Suomen puolella uusi, ja samoin uusia olivat *z* ja *ž* »eazzan» (*ž*) ja »eažžan» (*ž*) korvaajina. Pääkielten normaaliin mallistoon mahtumattomien kirjainmerkkien tilalla voidaan joissakin erikoistilanteissa (teleksissä) käyttää kaksikirjaimisia vastineita: *á* = *aa*, *đ* = *dh*, *η* = *nh*, *t* = *th*, *š* = *sh*, *č* = *ch*, *ž* = *zh* (anglosaksinen malli) tai *š* = *sj*, *č* = *tj*, *ž* = *dsj* (ei *dj*; skandinaavinen malli).

Muiden kielimuotojen kirjoittaminen

Yhtenäistämisen ikäviä akanvirtoja oli luulajansaamen erkaneminen omille teilleen pohjoissaamen kansallisten haarojen yhtyessä. Se tapahtui vähitellen Snåsan konferenssista lähtien, jossa N.-E. Spiik ja S. Kuoljok-Angéus esittivät varauksia loppukonsonanttien ja eräiden vokaalien merkintään. Seuraavalle konferenssille jättämässään raportissa 1976 kielilautakunta oli näköjään alistunut teiden erkanemiseen, sillä se huomautti ratkaisun koskevan »tietysti vain pohjoismurretta, niin ettei muiden murteiden kirjoitustapojen kehittäminen ole siitä riippuvainen».

Hetan kokouksessa 26. lokakuuta 1977 kielilautakunta merkitsi tiedoksi N.-E. Spiikin teoksen »Lulesamisk grammatik» ja totesi sen osoittavan, että on olemassa sopimus luulajansaamen kirjoittamisesta. Kieliopissa noudatettiin Bergslandin—Ruongin järjestelmää »tietyin poikkeuksin». Kirjoittajan mukaan ei luulajansaamelaisten suuri enemmistö ollut koskaan hyväksynyt saamelaisia erikoismerkkejä ja ne oli siksi tarpeen korvata kirjainyhtymillä (*tj, ts, sj* pro *č, ž, c, z, š*). Omituista kyllä, *η*:n vastineeksi ei ollut keksitty kirjainyhtymää vaan aksentillinen *ń*, joka on sekä teknisesti hankala että helposti harhaanjohtava. Astevaihtelumerkki oli oppikirjassa yleinen, mutta yleiskäyttöön sitä ehdotettiin vain švaan merkiksi.

Kielilautakunta sai varsinaisen ehdotuksen luulajansaamen kirjoitustavaksi kuitenkin vasta kesällä 1982 (pöytäkirja 28. 6. 1982). Senkin jälkeen kului vuosia ennen kuin se vahvistettiin virallisesti (lopullisesti keväällä 1987).

Viivytyksiä aiheutti toisaalta astevaihtelumerkki (joka lopulta poistettiin) ja toisaalta ylenmääräinen sitoutuminen skandinaavisiin isäntäkieliin, joiden kahtalaisuus *ä* ~ *æ* työllisti luulajan ryhmää kohtuuttoman pitkään ilman vastaavaa tulosta: kahtalaisuus on edelleenkin voimassa. Kun kirjoitustavassa on edelleenkin aksentilliset kirjaimet *á* ja *ñ*, ei myöskään erikoismerkkien poistolla ole voitettu mitään, ainakaan tietokonesovellusten kannalta. Niinpä eroaminen pohjoissaamen linjasta on ollut tältä osin hyödytön, ja sen arveluttavaksi pääansioksi on jäänyt kielimuotojen välisen rajan keinotekoinen korostus.

Eteläsaamen kirjoitustapa puolestaan tuli koulukäyttöön E. Holm Bullin ja Knut Bergslandin julkaisemassa lukukirjassa »Lohkede saemien» 1974, ja kielilautakunta tunnusti sen 1976. Lopullinen hyväksyminen tälle skandinaavistyyppiselle järjestelmälle saatiin sekä konferenssilta että viranomaisilta 1978. Kielialueen toisella laidalla taas 1973 ilmestynyt Mikko Korhosen, Jouni Mosnikoffin ja Pekka Sammallahten »Koltansaamen opas» paalutti meidän itäisten evakkojemme kielen kirjaimistoltaan päinvastaiselle kannalle. Koltan kirjoittaminen on ollut siitä pitäen voimaperäisen diakriittista; monet kansanmiehet ovat tätä vahvasti arvostelleet. Parempaakaan ei ole silti ollut tarjolla. Mutta inarinsaamessa, jota kirjoitetaan Lauri Itkosen vuosisadan vaihteessa kehittämän järjestelmän mukaisesti, on pystytty merkin parin verran lähestymään pohjoissaamea: vanha yksipisteinen *á* on siinä korvattu helpommin aikaansaataavalla aksentti-a:lla (*á*) ja joissakin koulukirjoissa on luovuttu myös soinnillisten sibilanttien merkitsemisestä *z*:lla ja *ž*:lla, jotka näin ovat säästyneet affrikaattojen merkeiksi entisten »kolmoskirjainten» *z*:n ja *ž*:n tilalle, samoin kuin pohjoissaamessa. — Lopuksi voidaan mainita, että Murmanskin alueella Neuvostoliitossa on kehitetty 1980-luvulla oma kyrillinen kirjoitusjärjestelmänsä sikäläiselle kildininsaamelle.

Ratkaisut kompromisseja

Kielilautakunnassa ei käyty periaatteellista keskustelua kirjoitustavan perusteista eikä asetettu sen suunnittelulle täsmällisiä tavoitteita. Tämä oli ymmärrettävää siltä kannalta, ettei haluttu aloittaa tyhjistä vaan katsottiin lähtökohdaksi edeltänyt ja vallitseva tilanne. Siksi tarvittiin monenlaista sovitteita. Toisaalta kompromisseiksi tulkittiin jälkeinpäin sellaisiakin piirteitä, jotka saattoivat olla foneemisen ortografian kannalta väistämättömiä muiden osaratkaisujen takia. Kirjoitustavan omasta luonteesta johtui esimerkiksi se, ettei astevaihtelun merkintää voinut jättää kovin vajaan jälkeen, kun oli sovittu loppukonsonanttien ja osin jälkitavujen vokaalienkin tasoittamisesta (vrt. edellä olevaan Snåsan ehdotuksen arvioon). Tästä seurannut

lisääntynyt *h*:n käyttö sekä mediageminaattojen astevaihtelun »laadullinen erottelu (*dd* : *tt*) ei ollut suinkaan suomalaisuus vaan suora laina Wiklundin kehittämästä luulajansaamen tarkennetusta ortografiasta (vrt. Erkki Itkonen 1971: 25, jossa mainitaan sama ratkaisu teoreettisena mutta epätodennäköisenä mahdollisuutena).

Kompromissista seurasi, että periaatteita oli vaikeaa luoda ja noudattaa. Joistakin yksityiskohdista oltiin valmiita päättämään varhain, jopa äänestyksin, vaikka oli tuskin vielä tietoa valittavasta järjestelmästä. Esimerkiksi sananalkuisten tenuisklusiilien merkintä *g*:llä, *b*:llä ja *d*:llä katsottiin Norjan puolella jo lähes alkutilanteessa sovituksi (Magga 1985: 45–46). Siksi katsottiin kielilautakunnan kokouksissa epäasialliseksi jopa kaikkalainen keskustelu siitä foneemisen oikeinkirjoituksen pääperiaatteesta, että nämä kuitenkin muutkin foneemit olisi merkittävä aina samalla merkillä. Magga ei katso aiheelliseksi mainita tätä yksityiskohtaa fonologisten poikkeamien listassaan, vaikka korostaa itse periaatetta (1985b: 33). Monet kielentutkijat olivat kuitenkin ihmetelleet sitä Nielsenin järjestelmän epäjohdonmukaisuutta, että sanan alussa on toisaalta *g*-, *b*-, *d*- ja toisaalta *c*-, *č*- eikä odotuksenmukaisesti joko *g*-, *b*-, *d*-, *z*-, *ž*- tai *k*-, *p*-, *t*-, *c*-, *č*-. Vähemmän huomiota herätti se, että sanan sisälläkin toteutui sama kahtalaisuus koko sarjassa, nimittäin jälkitavun alussa. Tästä oli tuntuja seurauksia, varsinkin *h*:n merkintään ja merkinnän tarpeeseen.

Onko *g* koo vai gee?

Seuraavassa esimerkkejä jälkitavun alun kahtalaisesta merkinnästä siinä systeemipakossa, joka omaksuttiin yhteiseen kirjoitusjärjestelmään kuvaamaan keskuskonsonantiston vaihtelua.

<i>veaiga</i> : <i>veaigga</i> 'aave'	<i>veaika</i> : <i>veaikka</i> 'lampunsydän'
<i>rámbi</i> : <i>rámbbi</i> 'rampa'	<i>rámpi</i> : <i>rámppi</i> 'kerska'
<i>fárda</i> : <i>fárdda</i> 'ulkoasu'	<i>fárta</i> : <i>fártta</i> 'vauhti'
<i>ceavzze</i> : <i>ceavzit</i> 'suoriutua'	<i>Ceavccegeadgi</i> 'Morttinen'
<i>viežžan</i> 'noutaminen'	<i>vieččan</i> 'noudan'

Vain viimeinen pari poikkeaa jälkitavun merkinnän osalta Nielsenin haku-sana- ja tekstiortografiasta. Sitä voi kutsua grafeemien kvalitatiiviksi vaihteluksi. Ylemmistä esimerkeistä puolestaan vain ensimmäiseen, j-yhtymiä edustavaan, kirjoitettiin Lapin Sivistysseuran ortografian myöhemmässä versiossa *h* oikeanpuoleisten tapausten redundanssia lisääväksi erottimeksi (esim. *aihti* : *aihtti* 'aitta', *laihki* : *laihkki* 'laiska' mutta silti *aidi* : *aiddi* 'aita', *laigi* : *laiggi* 'villalanka'). On helppo nähdä, että jälkitavujen yhtenäis-

täminen vaatisi juuri tämäläisyyden lisämerkin käyttöä (esim. *áiti 'aita' – *áihti 'aitta'). Yhtenä osaratkaisuna oli hetken esillä mediageminaattojen ja -affrikaattojen merkintä toisenlaisella laadullisella vaihtelulla: *gk* : *kk*, *bp* : *pp*, *dt* : *tt*, *zc* : *cc*, *žč* : *č* : *čč* (esim. *bázci* : *bácci* 'patsas, pylväs'). Tämän rinnalle pyrki kuitenkin alusta alkaen »pehmeämpi» sarja *gg* : *gk* jne., jossa jälkitavun alku muuttui entistä vaihtelevammaksi. Pohjana ei ollut pyrkimys fonologiseen yhtenäisyyteen vaan yleinen systeemihakuisuus; sarjan kelpoisuutta perusteltiin eniten viittaamalla norjan tapaan merkitä pitkiä konsonantteja (*godt* jne.). Idea hylättiin esteettisistä (perinne)syistä.

Malleja klusiilien fonologiseksi merkitsemiseksi olisi toki ollut olemassa, varsin tuoreenakin: Sammallahten Sodankylä-kirjanen (1975). Mutta kuten sanottu, ne eivät voineet viehättää niitä, joiden mielessä Nielsenin systeemi oli ehdottomana lähtökohtana niin, ettei sen ohi osattu tai haluttu mennä. Ratkaisu on heijastunut kuitenkin ikävästi joihinkin deskriptiivin kieliopin selityksiin; on esimerkiksi ruvettu yleisesti puhumaan »soinnillisista geminaattaklusiileista», vaikka soinnillinen on enintään geminaatan alkuosa. Onpa joissakin oppikirjoissa ehditty tähdentää kirjoitukseen nojaten, että koko geminaatta muka ääntyisi soinnillisena silloin kun se on merkitty esim. *gg*:llä. Näin äänneiden kuvaukseen heijastuu harjaantumattomuus tavujonon erottelussa, mikä taas on suora seuraus tavaustekniikan välttelystä lukemisen opetuksessa.

Eräissä yhdyssanalyhtymissä ongelma niin ikään ilmenee, esim. *čieh(k)-gahpir* 'neljäntuulenlakki', *Áh(k)guoika* 'Akukoski', *nup(p)beliid* 'toisinpäin'. Jos tavun (ja sanan) alussa olisi käytössä pelkästään sarja *k*, *p*, *t*, *c*, *č*, yksinkertaistuisivat esimerkit seuraavasti: *čiehkahpir, *Áhkuoihka, *nuppeliid. Mutta tämä vaatisi, kuten sanottu, *h*:n laajempaa (tai jonkin muun lisäerottimen) käyttöä (esim. *Áhkuoihka). Tenon varren tien kilvessä on nyt kylännimenä *Áhguoika*, koska tämä oli yksinkertaisinta ja lyhintä (vaikkei ehkä oikeinta) mitä voitiin keksiä kirjoitustavan rajoissa. Ongelma on joka tapauksessa tähdellinen, vaikka ottaisi huomioon pelkästään tämäntyyppiset yhdyssanat; sillä esim. *čieh-gahpir* on erikoistunut eri merkitykseen kuin *čiehkagahpir*. Edellinen tarkoittaa neljäntuulenlakkia, jälkimmäinen taas kolkkahattua yleensä.

Kahden a:n pulma

Toinen hätäinen ratkaisu oli »aksentti-a:n» ja »tavallisen a:n» merkkien valinta jokseenkin automaattisesti Bergslandin ja Ruongin mukaan. Kun itse vokaalit ovat suunnilleen yhtä yleiset, vaaka kallistui helposti yksinkertaisemman merkin eli akuutin hyväksi eikä sirkumfleksin, joka on Nielsenillä

tumman a:n tunnuksena. Bergslandin havaintoa tumman a:n yleisemmyydestä erilaisissa teksteissä (1952: 39) emme saaneet vahvistetuksi omissa pistokokeissamme. Kokonaan huomiotta jäi se, että lainasanoissa ja siis myös kansainvälisissä sivistyssanoissa *a*:ta edustaa saamessa säännöllisesti »heleä a»; tämä lisää tuntuvasti sen taajuutta. — Koska pitempien lainasanojen alkutahdit eivät vaikuta eivätkä osallistu sanan taivutukseen saamessa, pidetään niiden ylenmääräistä mukauttamista saameen häiritsevänä ja turhana provinsialismina (Aikio 1985 b). Se näet osaltaan häivyttää tällaisten sanojen kansainvälistä tunnistettavuutta, joka taas on niiden käytön päävaikuttimia. Jo ennen kuin oli päätetty ulottaa *a*:n ja *á*:n ero jälkitavuihin, kielilautakunta siksi suositti, että *á* olisi merkittävä sivistyssanoihin vain jälki- ja tahtien painollisiin tavuihin, ei siis ollenkaan sanan alkuun, paitsi jos sana on yksitahtinen (esim. *valeri/ána, post/alveo/lára*, mutta *ádel, táŋka, tráktor*).

Lienee selvää, ettei moinen sääntö voinut kansanomaistua kovin hyvin, varsinkaan kun monet saamen puhujat, joilla on toisena kielenään norja tai ruotsi, eivät edes erota kansainvälisiä sivistyssanoja puhtaasti norjalais- ja ruotsalaisperäisistä lainoista. Niinpä tavallinen saamelainen kirjoittaakin yleensä foneemisen oikeinkirjoituksen periaatteiden mukaisesti »advokáhta» eikä *advokáhta* (= 'asianajaja'), »kápitalista» eikä *kapitalista* (= 'kapitalisti'). Ongelma ei ole suuri, mutta koska *a* ja *á* on erotettu aakkostossa toisistaan kokonaan (päinvastoin kuin Nielsenillä), saattaa *advokáhta* nyt jäädä löytymättä jonkun oppineen sanakirjasta.

Toinen harmillinen seuraus aksentti-a:n valinnasta on merkittömän eli »tumman» a:n jääminen diftongien näkökuvaan (*ea oa*) sekä toisaalta *ea*- ja *oa*-yhtymien jakautuminen eri tavuihin joissakin kansainvälisissä lainasanoissa. Edellistä ei ole näköjään valiteltu, vaikka *a*:lla merkitty diftongin jälkiosa on yleensä etinen. (Lapin Sivistysseuran järjestelmässä merkittiinkin *eä* mutta toisaalta *oa* eikä »oä».) Sen sijaan kansainväliset lainasanat ovat päässeet siellä täällä Norjan puolella hankalan maineeseen; julkisuudessa näkee usein sellaisia ratkaisuja kuin »ideálista, reálistma», jopa »ateljeá» (pro *idealista, realista, ateljea*). Asiaa ei tehne helpommaksi se, että painollinen (tahdinalkuinen) *á* olisi ohjeiden mukaan todella merkittävä, esim. *reála, ideála, reservoára*. Tämä ohje on myös voinut jäädä monilta huomaamatta, koska se on annettu erikseen eikä sitä ole toistettu jälkitavujen *á*:n merkintää koskevan uudistuksen yhteydessä.

Tarve erottaa *a* ja *á* toisistaan jälkitavussa voi riippua jossain määrin siitä, kumpi foneemi määritellään »perus-a:ksi», kumpi taas »merkkiseksi». Sellaiset minimiparit kuin *čiehkka* 'nurkka, kulma' — *čiehká* 'kätkö; aarre' ovat luku sinänsä, mutta niiden vaatimat erottimet voisivat olla tilapäisiä (kuten norjassa tavallinen lukusanan painon merkintä: *én*). Mutta miten on hahmo-

tettava jälkitavujen *a*:t esim. sanoissa *Italia*, *musea*, *Jovvna*? Ensimmäisen sanan lopussa on laina-*a*, siis periaatteessa »heleä», sanassa *musea* saamelainen (tumma) tahdintäydenne samoin kuin kirjaimen nimessä *o-a*. (Hieman pitemmälle menevä mukautus tuottaisi muodot »museija» ja »ovva», vrt. *kaffeija* 'kahvila' ja *uvva* 'u-kirjain'.) Nimessä *Jovvna* on selvästi saamelainen »tumma *a*». Silti kaikkien näiden sanojen illatiivimuodot ovat itämurteissa *ai*-loppuiset (myös kirjainten nimien; vain »loppuun saakka» mukautuneiden nimien illatiivit noudattavat *a*-loppuisten kaavaa: *ennii* 'n:ään, n:lle', *uvvii* 'u:hun, u:lle'). Grafeemilainan »Italia» toisen tavun *a* on periaatteessa »heleä» mutta käytännössä redusoituva, lyhyt ja siis »tummaan» kallistuva — niin kauan kuin sana käsitetään yksitahtiseksi. Skandinaavisen kielen kautta tulleen se saa kuitenkin esitahtisen muodon *I/tália* (samoin kuin suomesta lainautunut nimi *Es/pánja*), jolloin toisen tavun *a* hahmottuu painollisessa asemassa tädeksi *á*:ksi. Loppu-*a* säilyttää kuitenkin labiilin luonteensa redusoituneena mutta *á*:n asemaa vaativana, vaikka sanan mukautus vietäisiin pitemmällekkin ja se saisi muodon *Itálja (illat. *Itáljai). Labiilius on syrjäytynyt vain joissakin tämän tyyppin lainoissa, esim. sanassa *historjá*. Monessa tapauksessa valinta ei ole onnistunut lainkaan, vaan kehitys on vienyt täyteen kahtalaisuuteen: toisaalta on olemassa sana *politihkka*, illat. sg. *politihkkii*, toisaalta taas muoto *politihkká*, illat. sg. *politihkkái*. Jälkimmäisessä on primaarina ilmeisesti illatiivimuoto, edellisessä nominatiivi. — Kaikki tämä tukee sitä moniaalla (esim. Erkki Itkonen 1971: 15) esitettyä arvelua, että kahden *a*:n erottaminen jälkitavuissa kautta linjan on ylipäänsä liian ankara vaatimus.

Lainasanojen *a*-vokaalien toteumat vastaanottajakielessä kuuluvat foneettiseen tasoon, mutta morfologia määrää tällaisten lainaäänteiden käyttäytymistä. Morfologia kohtelee laina-*a*:ta pohjoissaamessa *á*-foneemina sen toteumasta riippumatta. Sen mukaan laina-*a* on tuntomerkitön yleis-*a*, joka olisi helppo jättää merkitsemättä kirjoituksessakin. Mutta kun kirjoituksessa merkitön onkin toinen *a*, jolla on yhteisiä variantteja *á*:n kanssa juuri kriittisissä jälkitavuissa, syntyy sekaannusta ja tarvetta erontekoon foneemisella, jopa foneettisella tasolla (esim. *mánná* 'lapsi' — *mánnabiigá* 'lapsenvahti'; tämäntapainen erottelu olisi tarpeeton ja luultavasti torjuttava, jos »heleä *a*» olisi merkitön). — Jälkitavujen *a*-äänteiden erottelu toisistaan olisi todella voinut jäädä vähemmän tarpeelliseksi, jos tuntomerkkisyys olisi omistettu tummalle eikä heleälle *a*:lle. Lapin Sivistysseuran järjestelmässä asia oli näin eikä ongelmaa havaittu; mutta erottelutarvetta saattoi pienentää myös sananloppujen tarkempi merkintä, joka lisäsi redundanssia.

Tarpeettomia loisäänteiden merkkejä

Hieman haitallinen yksityiskohta on myös nasaaliloppuisissa konsonanttiyhetymissä esiintyvän klusiiliaineksen uskollinen kirjaaminen. Sitä tapaa mm. *j-*, *l-*, *r-* ja *v-*alkuisten nasaaliyhetymien vahvassa asteessa, esim. *oaidnit* 'nähdä',

čorbma 'nyrkki', seavdnjat 'pimeä', jalgnát 'kannot'. Tuskin mitään olisi menetetty, jos tässä olisi harjoitettu johdonmukaisuuden nimissä hiukkasen väkivaltaa ja tapaukset liitetty suureen sarjaan $xy : xyy$. Kirjoitusasu olisi silloin lyhentynyt malliin *oainit : oainnán 'nähdä : näen' (pro nykyinen oaidnit : oainnán tavujakosääntöineen kaikkineen). Tarpeen vaatiessa olisi silti voitu hyväksyä r-alkuisten yhtymien heikon asteen klusiiliaineksen merkitseminen, esim. *čorma : *corpmat, mutta tätäkin vaihtelua voitaisiin ilmaista yhtä hyvin parilla *rm : rmm, kuten välillä sovittiinkin. Klusiiliaineksen ääntyminen on näet ympäristönsä varassa, ja se voidaan selittää yksinkertaisella ääntämyssäännöllä (samoin kuin t-aineksen sporadisempi ilmeneminen rjj-yhtymässä). Etuna olisi merkityksettömän, pelkän foneettisen lisäkkeen poistuminen kirjoituksesta ja sitä tietä suorastaan tarkempi fonologisuus. Teksti lyhenisi tästä säästöstä tosin vain puolisen prosenttia, mutta koko xy -tyypin runsaasta 100 tapauksesta tähän kuuluu lähes 15 % (eli n. 10 % kaikista vaihtelutapauksista). Ongelma olisi kyllä helppo korjata jälkeenpäinkin, mutta kirjoitustavat ovat herkkiä, ja siksi voi olla viisainta olla ryhtymättä äkkiyrityksiin.

Saavutuksen pohjalta tulevaisuuteen

Kielilautakunnassa ymmärrettiin alusta alkaen, ettei uuden yhteisen kirjoitustavan luominen tarkoittanut kielellisesti, teknisesti tai sosiaalisesti »maailman parhaan» järjestelmän rakentamista. Arvosteluun osattiin sen takia varautua, jopa siihen, että arvosteluun tulisi olemaan aihetta. Erona kaikkiin edellisiin yrityksiin oli kuitenkin tavoitteen yhteisyys, kirjallisten voimien kokoaminen. Saamelaisten oli aina ollut vaikeaa ymmärtää tämän tavoitteen vähättelijöitä; onhan juuri sitoutuminen kunkin maan pääkieleen ollut omiaan leimaamaan saamen pelkäksi apukieleksi, epäitsenäiseksi lisäkkeeksi. Yhtenäisyyden myötä oli ensin saavutettava kielen kokonaisuus ja sitä tietä jonkinmoinen itsenäisyys. Tavallaan käsitettiin sekin, ettei voitu yhtäkkiä riuhtaista irti niitä monia perinteitä, jotka sitoivat kirjallista ilmaisua lähimpiin naapureihin. Mutta vasta kokonaisuuden avulla oli saavutettavissa edes suhteellinen eheys, joka loisi pohjan entistä itsenäisemmälle kehitykselle. Voitto olisi ollut vielä tuntuvampi, jos myös eri kielimuotojen järjestelmät olisi saatu lähemmäksi toisiaan.

Saavutus on vaikuttanut muun ohella myös kielilautakunnan omaan asemaan. Uusi kokonaisilme on todella auttanut poliittista toimintaa kielen aseman turvaamiseksi, mutta tämä työ näyttää käyvän tehokkaimmin lautakunnan ulkopuolella, toisin kuin Jällivaaran ja Snåsan konferenssit olivat kaavailleet. Törmäykset muiden saamelaiselinten kanssa ovat toisaalta osoit-

4. De Orthographia.	De Orthographia. 5
tus, probst. bårt, porta, port; <i>borali-ör</i> tamen dialectus asperiores amans prononciationem, plerumque p. t. & t. utitur, pro b. d. & g. dialectus australioris, pane pro bane, dens tand. peifwe pro beifwe, dies, dag, taidet pro daidet, scire, metta. ticudnahet, pro dieudnahet, servire, tlena. §. 4. Diphthongi sunt duodecim, at. ät. au. äü. uä. ät. et. uo. uö. üt. of. öu. öt. ue. eu. ut, raide, tonitru, for- dän, ästwe, caput, hufiwud. autos, mirabilis, vnderltg. Läuteck, tentorium, ttäll. nuär, juvenis, yngling. peifwe, dies dag. qwididjact, gnarus, förfaren. juoko, manubiä, byte, juölke, pes, fot. inuttet, meminisse, minnas. doifwoh, promissio, lofwen. rdute, ferrum, järn. tötnoschia, pastor, herde. heune, arana, spinnel. juet, qui, som. Interdum etiam tres vocales in una syllaba coalescunt; ut lueitet, vel luöitet, dimittere, släppa. puet-	calium & diphthongorum alternationem, quod longum foret recensere, verum etiam quum diversus orthographiæ modus in libris in lapponicam linguam translatis occurrat: Libri illi potiffimum sunt, Beat. Magi Jonæ Tornæi. Past. & Præpos. Tornens. Manuale Lapon, edit, anno. 1649. D:ni Olai Stephani Gran, Pastor. Lyk-felens. Thesaurus Catechet. Paulini. Anno 1668. ejusdemque Manuale Lapon. Anno. 1669. Liber abecedarius & Catechismus minor Lutheri ad mandatum editi sunt Anno. 1726. Ex his nonnulla vocabula proferra placuit ad ostenderendam orthographiæ diversitatem. Tornæus. Gran. Catech. Luth, äffe, agge, ätte, päter, schladdet. htaddet, ftaddet. Fieri. lättem, luöttem, lueitem, remisso,

1. Tekstinäyte Fjellströmin kieliopista 1738, jossa esitellyn »eteläläpin kirjakielen» Bergsland (1984: 43–44) arvioi olevan lähellä piitimensaamea. Oikealla luetellaan Tornæuksen Manualen, Olaus Stephani Graanin Manualen ja vuoden 1726 katkismuksen ortografisia piirteitä. Vasemmalla taas on saatu diftongien lukumääräksi 12, vaikka *ea*, *ie* ja *oa* on kuvattu puutteellisesti. Myöhemmin Sajnovics (ks. 1972: 37) sai aiheen kauhistella Leemin kokoelmaa, johon mahtui 39 diftongia.

PET	PEU 323
ligen och alltid släpper löst. Petteta- kes kiälä ja wuogga, <i>laqueus & hamus, quo, quod capiendum est, se facile expedit</i>, en snara och en krok, som lätteligen släpper löst det, som man vil fånga. PESTETET, <i>v. a. facere ut dimittatur aliquid, in causa esse, cur aliquid amittatur</i>, låta något slippa löst, vara vållande til, at något slipper bort. PESTEJE, <i>amittens</i>, den som släpper bort. PESTEM, <i>amisso, dimisso</i>, bortsläppande. PETSE, <i>nom. arboris, abies</i>, tall. Kuk- kes petse, <i>abies procera</i>, en hög tall. Petseft, <i>ablat. cas. ex abiete, abiegnus</i>, af tall. Petsef parret, <i>succum abietis librumve succulentum adhuc & tenerum comedere</i>, åta tall-fafve, <i>cfr. alos</i>. Pet- sats, <i>dimin.</i> en liten tall.	PETTATALLEM; <i>n. f. deceptio, quando quis deceptus est</i>, bedrågeri, när man blifvit bedragen. PETTELET, <i>v. a. frequ. id. qu. pettet</i>. PETTEM, <i>n. f. fallacia, fraus</i>, bedrågeri. PETTEJE, <i>qui fallit</i>, bedragare. PETTO, <i>n. f. dolus</i>, list, bedrågeri. <i>Fenn.</i> petos, <i>idem</i>. PETTOGES, pettog, pettokes, <i>n. a. dolosus</i>, bedrågelig, falsk. Pettokes äl- ma, <i>vir dolosus</i>, en bedrågelig man. Pettokes åsafeh, <i>merces falsa</i>, bedrå- geliga och falska varor. Pettoges- apta, <i>Austr. sincerus, ingenuus</i>, uprik- tig. Pettokeswuot, <i>subst. fraus, fal- lacia</i>, bedrågeri. Pettokeslaka, <i>adv. dolose</i>, bedrågeligen, listigt. Petto- keslakats, <i>adject. fraudulentus, subde- lus</i>, listig, bedrågelig.

2. Sjögren suositteli Fellmanille ortografisten uudistusten pohjaksi Lindahlin—Öhr- lingin sanakirjaa. Näytteestä ilmenee mm., että sananalkuiset klusiilit merkittiin siinä vielä »suomalaisittain» mutta esim. *ea*-diftongi enimmäkseen pelkällä e:llä.

Muojhtolasah tolotj aikest Arjapluovest

Mån kalkav tjallet jah muojhtalit binnav tolotj aikest Arjapluove sami birra jah kirkoherra birra, mav mån läv guollam mannabalen ehtjan äitegist jah etja vuoras samist.

Tolotj aiken li del Arjapluove marrhna kuovva-mano gaskameren (mitten av februari). Jákkámákke marrhna li del akra vahko áudála.

Arjapluove marrhnai del tjáhkáni edna almatj. Kaihka båtsojsameh del hierki vuodjin marrknai. Muojhtalin dah vuoras sameh mav si etjah muojtin jah mav si lin kuollam áuteb vuoras samist Hierke-vuodjej sameh guoh dá Arjapluovvai buohtin dá spaita tjanastin hierkit aite juolkita jah dá vuolkin spaita viehkat kirkoherra háimai jah herrav puorastahtet jah puorastahtem vaddasit herrai vaddet. Tah vuostas vaddasah állam del stuorra vaddasah sámes suovas biergo jah aldo-vuosta. Guoh lin dá állast puorastahtam dá herra vaddi puorastahtem juokastakav njalga vinast, buollem-vinast jala ai konjakast.

Tan mangel dá jáргеhtin sameh ruoptot jag dá luohtin hierkit májhtsaj guohttom sadjaj. Tolotj aiken ittjin darbaha guohkas vuolket hierkikum, ártjon luohtet taita vuostas bietse dievaita. Tolotj aiken állam del Arjepluoven edna stáboh. Stáboh mah kauna jin dievvasah sjaddin almatjiist jah nagge li guoh kalkin ádet. Dá si luobbonh tuoljiit kuolbai jah dá kuolbe tevas sjaddai. Sameh lin avon

3. Nykyaikaista »luonnollista» ortografiaa Ruotsin Lapista (Lars Rensund, *I samernas land förr i tiden*, 1986). Huomiota kiinnittää tekstin taloudellisuus, joka toteutuu skandinavismeista huolimatta. Merkille pantavaa on myös sanan- ja tavunalkuisten klusiilien kahtalainen merkintä (*taita* 'niille' mutta *biergo* 'liha' jne.).

taneet, että nykyinen kielilautakunta käsitetään helposti jonkinlaiseksi poliittiseksi hallintoelimeksi. Se ei voi olla ajan oloon tarkoituksenmukaista. Lautakunnan itsensä tulisi nyt muuttua entistä enemmän tutkimus- ja suunnitteluelimeksi, joka tekee hiljaista normitus- ja ohjaustyötään saavutetun kokonaisuuden (yhden tai useamman) pohjalta. Tällöin tosin lautakunnan rakennetta olisi muutettava rohkeasti, niin että sen pääosaksi kehittyä kieli-toimisto palkallisine henkilöstöineen ja lautakunta itse jää sen johto- tai ohjausryhmäksi. Vähäisiä merkkejä uudesta suunnasta on saamelaisneuvoston ajama kielilautakunnan sihteeristön perustaminen; toistaiseksi on saatu varoja yhden henkilön palkkaukseen. Seuraavaksi olisi selvitettävä, missä suhteessa näin syntyvä toimisto on kansallisiin yrityksiin, joita on jo puolittain olemassa (Kotus) ja joita ilmeisesti syntyy lisää, jos ja kun saame saa turvakseen omat kielilait.

LÄHTEITÄ

Mukana on myös tekstissä mainitsemattomia julkaisuja.

- AIKIO, SAMULI 1972: Samekiela oktasaš čallimvuohki. Alustus saamelaisopettajien päivillä Utsjoella 13. – 15. 8. 1972.
- 1985: Davvisámi ovtastávvalsániid birra. – *Diedut* 2/1985 s. 1–12.
- 1985b: Terminologiarbete i nordsamiskan. – *Språk i Norden* 1985 s. 20–25.
- BERGSLAND, KNUT 1952: Hvordan den samiske rettskrivningen ble til. – *Sámi ællin – Sameliv* 1951–52 s. 28–50.
- 1984: Eldre samiske tekster. Universitet i Tromsø, Institutt for språk og litteratur. Tromsø.
- CASTRÉN, M. A. 1844: Om Accentens inflytande i Lappska Språket. – *Suomi* 1844 s. 23–86.
- ITKONEN, ERKKI 1940: Olaus Sirman kotiseudusta ja kielestä. – *Vir.* 44 s. 334–349.
- 1949: Inarissa tammikuussa 1950 pidettävän »kielikongressin» osanottajille. Julkaisematon moniste.
- 1951: Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet. – *Vir.* 55 s. 169–183.
- 1971: Muistio saamen kielen kirjallisesta käytöstä ja ortografioista. (Liite Lapin Sivistysseuran opetusministeriölle antamaan lausuntoon saamelaisen koulutuksen kehittämistoimikunnan mietinnöstä, julkaisematon.)
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan, SKST 370, Hki.
- KORHONEN, MIKKO – MOSNIKOFF, JOUNI – SAMMALLAHTI, PEKKA 1973: Koltansaa-
men opas. Castrenianumin toimitteita 4, Hki.
- KORHONEN, OLAVI 1974: Den samiska språkvårdens problem. – *Språkvård* 2/1974 s. 11–18.
- MAGGA, OLE HENRIK 1980: Giellaoahppa: jietna-, hápmme- ja cealkkaoahppa oanehač-
čat čilgejuvvon. *Diedut* 3/1980, Guovdageaidnu.
- 1985: Davvisámi čállinvuohki: čállinvuohkebargu 1973 rájis. – *Diedut* 2/1985 s. 42–67.
- 1985b: Davvisámegiela čállinvuogi gielalaš vuoddu. *Diedut* 2/1985 s. 32–41.
- NORDBERG, ERIK 1973: Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska Lappmar-
ken under 1600-talet. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 11. Umeå.
- Pohjoismaiden saamelaisneuvosto (Sámiráđđi): pöytäkirjat 1970–. Utsjoki.
- 1978: Saamelaisten X konferenssi, Arjeplog 20. – 22. 6. 1978. Hki.
- Pohjoismainen saamen kielen lautakunta (= Sámi Giellalávdegoddi): pöytäkirjat 1972–86. Koutokeino.
- QVIGSTAD, J. K. – WIKLUND, K. B. 1899: Bibliographie der lappischen litteratur. SUST 13. Hki.
- Sabmelaš, Helsinki 1934– (v:sta 1979 Sápmelaš).
- SAJNOVICS, JOHANNES 1972: Beweis, dass die Sprache der Ungarn und Lappen dieselbe ist. Aus dem Lateinischen übertragen von MONIKA EHLERS; mit Anmerkungen und Nachwort herausgegeben von GYULA DECSY und WOLFGANG VEENKER. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 5. Wiesbaden.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1975: Sodankylän saamelaisten entistä elämää. Castrenianumin toimitteita 14. Hki.
- 1981: The Teachings of Eskimo. Alaska Native Languages in Transition. Suomen Antropologi 4/1981, s. 177–201.
- 1985: Muhtin fuomášahttimat nuppi stávvala voká laid čállima birra oktasaš čállinvuogis. – *Diedut* 2/1985 s. 68–74.

- Sáogat — aviisa sámiiide. Vadsø 1956—, Lakselv 1980—. (Saamenkielinen vuoteen 1962, sittemmin kaksikielinen n. vuoteen 1970, nyk. norjankielinen.)
 Sámi Áigi. Kárášjohka 1979—. (Saamenkielinen viikkolehti.)
 Sámiid gávcát konferæn'sa (Sámiráddi), Helset 1975.
 Sámiid kulturpolitii'ka (Davviriikaid sámiráddi). Helset 1974.
 TAULI, VALTER 1964: Introduction to a theory of language planning Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 6. Uppsala.
 WIKLUND, K. B. 1913: En kemilapsk text från år 1716. — *Le Monde Oriental* VII s. 82—96. Uppsala.
 ——— 1922: De första lapska böckerna. — *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 9 s. 13—28. Uppsala.

The development of a common orthography for Northern Saami

SAMULI AIKIO

The paper deals with the successful work towards a common orthography for the Northern Saami language, traditionally known as the Norwegian Lapp »dialect». Northern Saami is the most widespread Saami language; it is spoken in Norway, Sweden and Finland by some 25,000 native speakers. The total of the Saami population in the three Nordic countries and the Soviet Union is some 60,000 people, but only half of them communicate daily in Saami.

The long-lasting orthographic renewal was undertaken because it was realized that even Northern Saami is a minority language with little chances of surviving unless it succeeds in combining all its resources across the national borderlines. The objective of a common orthography was proclaimed at the Seventh Nordic Saami Conference in Gällivare, Sweden, in 1971. The conference also established a special Saami Language Committee. The new orthography was worked out in detail by this committee.

The literary use of Saami began in Sweden in 1619 with two small booklets, a primer and a hymnbook. Yet the first period of »Southern Lappish» publications in Sweden in 1619—69 was followed by nearly 60 years of complete silence. Similarly the first publishing period of »Norwegian Lappish», 1728—76,

ended in a standstill until the year 1821. The first Saami booklets in Finland were printed in 1825, but publishing activities were rather disconnected until the Society for the Promotion of Lappish Culture was founded in 1932.

Altogether, some 400 titles were published in Saami by the end of the last century, and almost everything that came out could be classified as ecclesiastical translations and textbooks. Some of these works, e.g. the »Kota-Lappish» of L. Laestadius in Sweden and the »Norwegian Lappish literary language» of N. Stockfleth and J. Friis in the 19th century, became quite popular and thus paved the way for original Saami literature, too.

Northern Saami as a literary language was developed by K. Leem, R. Rask, N. Stockfleth and J. Friis, to mention the most influential names. H. Ganander and Leem wrote the first Saami grammars in the 1740s but they had great difficulties in describing the Saami Vowels and diphthongs, which were unknown in their own languages. It took almost 200 years before K. Nielsen in his standard grammar (in Stockfleth's words) »brought the marking of the Saami consonants into order». Several different orthographic conventions had been developed by that time, not only for each

Saami »dialect» but even for Northern Saami alone. Yet the most marked national differences in the Northern Saami orthography were fixed in the 1930s and 1940s, only a couple of decades after Nielsen's description of the language.

Thus in the middle of this century we had three modes of writing Northern Saami: the system of Bergsland and Ruong in Norway and Sweden (B-R), the orthography of the Society for the Promotion of Lappish Culture (Lapin Sivistysseura – LS) in Finland, and the traditional system of Friis, favoured in religious publishing in Norway (for systematic differences between the two first ones see the table on p. 463). A description of the new system is given in the second part of the paper. The alphabet and the vowel system are presented on p. 465 and typical examples of the crucial system of consonant gradation are given on p. 467–468.

The third part is a history of the unifying process, which started in 1971 and was completed at the tenth Saami Conference in Arjeplog in 1978. The concluding part deals further with some central themes in the present orthography; this section gives a theoretical appraisal of the achievement. Two main prerequisites had to be taken into account when the new orthography was formed:

- the phonological nature of the orthography had to be preserved
- many traditional conventions of the former orthographies could not be disregarded

Thus at least the following advantages and disadvantages can be listed:

- Technically the number of letters was reduced to 29, but as all Saami have to resort to their main national languages, the actual alphabet nevertheless consists of 36 letters (see p. 465).
- The integration of different Saami languages into a common orthographic system did not succeed, because some smaller groups, living both geographically and linguistically far from Northern Saami groups, were more susceptible to the conventions of the majority languages.
- The compromise nature of the new system was a direct follow-up of the prerequisites. A »pure» phonological system would demand a more thorough revision of certain traditional features, e.g. in marking initial obstruents. Some other points of criticism, like the question of which of the two kinds of *a* should be »marked» (by an accent), have a more complicated background.

The automatic adoption of the »*a* with accent» from the B-R system was probably not the best solution because *á* is apt to cause uneasiness in international loanwords – or at least uncertainty in their orthography. The traditional but unnecessary marking of homorganic stops in many nasal clusters (*lbm, rdn* &c. instead of *lm, rn*) seems easy to remedy later, but no abrupt changes are desirable or even possible in the delicate phase the new system is still in.